अष्टाध्यायी सूत्रावलि

Starts from page 11

Missed Column # 22-23=2

51-54=4

6

१८८

Ends # 62

-6

56

-10

F.st. 46 Net folios

25-11

॥ नस्व नलोकाव्ययनिष्ठा खलर्थतृनां ॥ अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः॥
॥ कृत्यानांकर्तरिवा॥ तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यान्तृतीयान्यतरस्यां॥ चतुर्थी
धि ॥ चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः॥ अनभिहिते॥ कर्मणि द्वितीया
॥ स्वप्नेष्वध्रुवोस्वयोर्दष्टा॥ इतिद्वितीयस्तृतीयपादः॥ द्विगुरेकवचनं
श्व द्वन्द्वश्चप्राणितूर्यसेनांगानां॥ अनुवादेचरणानां॥ अध्वर्युक्रतुरनपुंसकं
मध्ययनततोविप्रकृष्टाख्यानां॥ जातिरप्राणिनां॥ विशिष्टलिंगोनदीदे
शोग्रामः॥ क्षुद्रजन्तवः॥ येषांचविरोधःशाश्वतिकः॥ शूद्राणामनिरव
सितानां॥ गवाश्वप्रभृतीनिच॥ विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुश
ॐ कुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणां॥ विप्रतिषिद्धंचानधिकरणवाचि॥ नद
दधिपयआदीनि॥ अधिकरणैतावत्वेच॥ विभाषासमीपे॥ सनपुंसकं॥
मव्ययीभावश्च॥ तत्पुरुषोनञ्कर्मधारयः॥ संज्ञायांकंथोशीनरेषु॥

अष्टा
२२
हि

श
व
॥

उपक्रोऽपक्रमं न दध्यावि व्योमायं। कंपम्बाकुले। सभा राजाम्मनुष्याद्
वै। अपूपालाव। विभाषा सेनासुराच्छाया शाला निशानां। पुंवल्लिङ्गं द्व
न्द्वतत्पुरुषयोः। पूर्ववद्‌श्ववडवो॥ द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वगतिसमासेषु प्रति
षेधो वाच्यः। अपथं नपुंसकं। अर्द्धर्चाः पुंसि च। इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्त
स्तृतीयादौ। एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ। द्वितीयाटौस्स्वेनः। आ
र्द्धधातुके। अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति॥ लुङ्सनोर्घस्लृ। घञपोश्च। बहुलं
छन्दसि। लिट्यन्यतरस्यां। वेञो वयिः। हनो वध लिङि। लुङि च। आत्मने
पदेष्वन्यतरस्यां। इणो गा लुङि। णौ गमिरबोधने। सनि च। इङश्च
गाङ् लिटि। विभाषा लुङ्लृङोः। णौ च संश्चङोः। अस्तेर्भूः। ब्रुवो वचिः। चक्षिङः
ख्याञ्। वा लिटि। अजेर्व्यघञपोः। वश्यै। एयन्तत्रियार्थपविमसुपूनिलुगा
णिज्ञाः। पैलादिभ्यश्च। इञः प्राच्यां। न तौल्वलिभ्यः॥ तद्राज।

स्यबहुषुतेनैवास्त्रियां। यस्कादिभ्योगोत्रे। यञञोश्च। अत्रिभृगुकु
कु त्सवसिष्ठगोतमांगिरोभ्यश्च। बह्वचइञः प्राच्यभरतेषु। नगोपव
नादिभ्यः। तिककितवादिभ्योद्वंद्वे। उपकादिभ्योन्यतरस्यामद्वंद्वे।
डि आगस्त्यकौंडिन्ययो। रगस्तिकुंडिनच्। सुपोधातुप्रातिपदिक
योः। अदिप्रभृतिभ्यः शपः। बहुलंछंदसि। यङोचिच। जुहोत्या
दिभ्यः श्लुः। बहुलंछंदसि। गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैप
देषु। विभाषाघ्राधेट्शाछासः। तनादिभ्यस्तथासोः। मंत्रेघसह्व
रणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्योलेः ४। आमः। अव्ययादाप्सु
पः॥ नाव्ययीभावादतोम्त्वपंचम्याः। तृतीयासप्तम्योर्बहुलं। लु
टः प्रथमस्यडारौरसः। द्विगुरुपकांडक्रमे [illegible] वेजान्तोल्वलि
भ्यामः पच॥ इतिद्वितीयोध्यायः समाप्तः॥ ओंप्रत्ययः परश्च।

अष्टा
सू. १२

आद्युदात्तश्च ॥ अनुदात्तौ सुप्पितौ ॥ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् ॥ मान्बधदान्शान्भ्यो
दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ॥ सुप आ
त्मनः क्यच् ॥ काम्यच्च ॥ उपमानादाचारे ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ॥ भृशा
दिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः ॥ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् ॥ कष्टाय
क्रमणे ॥ कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः ॥ बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने ॥
शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे ॥ सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां ॥
नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् ॥ पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् ॥ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णल
वणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् ॥ धातोरेकाचो हला
देः क्रियासमभिहारे यङ् ॥ नित्यं कौटिल्ये गतौ ॥ लुपसदचरजपजभद
हदशगॄभ्यो भावगर्हायां ॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसे
नालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् ॥ हेतुमति च ॥ कंड्वादि

भ्यायक ॥ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः ॥ ऋतेरीयङ् ॥ कमेर्णि
ङ् ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा ॥ सनाद्यन्ता धातवः ॥ स्यतासी लृलुटोः
सिब्बहुलं लेटि कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि ॥ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ॥
दयायासश्च ॥ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्यां ॥ भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च ॥
कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ॥ १ ॥ विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्यां ॥ अभ्युत्सादयांप्र
जनयांचिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि ॥
च्लि लुङि । च्लेः सिच् ॥ शल इगुपधादनिटः क्सः ॥ श्लिष आलिङ्गने न दृशः ॥
णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्त्तरि चङ् । विभाषा धेट्श्व्योः ॥ गुपेश्छन्दसि नोनयति
त्वेलय ध्वनयत्यर्दयतिभ्यः ॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ॥ लिपिसिचिह्वश्च ॥
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां ॥ पुषादिद्युताद्य्लृदितः परस्मैपदेषु ॥ सर्त्तिशा
स्त्यर्त्तिभ्यश्च ॥ इरितो वा ॥ जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च ॥

अथ कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि ॥ चिण्तेपदः ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योन्यत
उनू रस्यां ॥ अचःकर्मकर्त्तरि ॥ दुहश्च ॥ नरुधः ॥ तपोनुतापेच ॥ चिण्भावक
र्म्मणोः ॥ सार्वधातुकेयक् ॥ कर्त्तरिशप् ॥ दिवादिभ्यःश्यन् ॥ वाभ्राश
त्रसि भ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः ॥ यसोनुपसर्गात् ॥ संयसश्च ॥
13 स्वादिभ्यःश्नुः ॥ श्रुवःशृच ॥ अक्षोन्यतरस्यां ॥ तनूकरणेतक्षः ॥ तुदादि
भ्यःशः ॥ रुधादिभ्यःश्नम् ॥ तनादिकृञ्भ्यउः ॥ धिन्विकृण्व्योर
च ॥ क्र्यादिभ्यःश्ना ॥ स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यःश्नुश्च
क्रो हलःश्नःशान[illegible] ॥ छन्दसिशायजपि ॥ व्यत्ययोबहुलं ॥ लिङ्या
शिष्यङ् ॥ कर्मवत्कर्मणातुल्यक्रियः ॥ तपस्तपःकर्मकस्यैव ॥ नदु
हस्नुनमांयक्चिणौ ॥ कुषिरजोःप्राचांश्यन्परस्मैपदंच ॥ धातोः ॥ त
त्रोपपदंसप्तमीस्थं ॥ कृदतिङ् ॥ वासरूपोस्त्रियां ॥ [illegible]ङ् ॥ कृत्याः

तव्यत्तव्यानीयरः॥ अचोयत्॥ पोरदुपधात्॥ शकिसहोश्च॥ गदम
दचरयमश्चानुपसर्गे॥ अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु॥ व
ह्यं करणं॥ अर्यः स्वामिवैश्ययोः॥ उपसर्या काल्या प्रजने। अज
र्यं संगतं। वदः सुपि क्यप् च। भुवो भावे। हनस्त च। एतिस्तुशास्वृदृजु
षः क्यप्॥ ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः॥ ई च खनः॥ भृञोऽसंज्ञायां॥ मृ
जेर्विभाषा॥ राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः॥ भि
द्योद्ध्यौ नदे॥ पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे॥ विपूयविनीयजित्या मुंजकल्क
हलिषु। प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः छंदसि॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च॥ विभा
षा कृवृषोः॥ युग्यं च पत्रे॥ अमावस्यदन्यतरस्यां। छंदसि निष्टर्क्यदेवहू
यप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्य।
प्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि। ऋहलोर्ण्यत्॥

अष्टा ओरावश्यके। आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च। आनाय्योऽनित्ये।।
४४ प्रणाय्योऽसंमतौ।। पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मान हविर्निवा
नृ ससामिधेनीषु। क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ। अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसम
मी मूह्याः।। चित्याग्निचित्ये च।। ण्वुल्तृचौ।। नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्यु न
णिन्यचः।। इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः।। आतश्चोपसर्गे। पाघ्राध्मा प्र
धेट्दृशः शः।। अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेति
साति साहिभ्यश्च।। ददातिदधात्योर्विभाषा।। ज्वलितिकसन्तेभ्यो
णः।। श्याद्व्यधास्रुसंस्रतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च।। अह
दुन्योरनुपसर्गे।। विभाषा ग्रहः।। गेहे कः।। शिल्पिनि ष्वुन्।। ष्टु
गस्थकन्।। ण्युट् च।। हश्च व्रीहिकालयोः।। प्रुसृल्वः समभिहा
रे वुन्।। आशिषि च २।। [illegible]
न वघ

भादक्षु॥ इति तृतीयस्य प्रथमः पादः॥ ॐ कर्मण्यण्॥ ह्वावामश्च
आतोऽनुपसर्गे कः॥ सुपि स्थः॥ तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः॥ प्रदा
ज्ञः॥ समि ख्यः॥ गापोष्टक्॥ हरतेरनुद्यमनेऽच्॥ वयसि च॥ आङि ता
च्छील्ये॥ अर्हः॥ स्तम्बकर्णयो रमिजपोः॥ शमि धातोः संज्ञायां॥
चरेष्टः अधिकरणे शेतेः॥ भिक्षासेनादायेषु च॥ पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः॥ पूर्वे
कर्तरि॥ कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु॥ दिवाविभानिशाप्रभाभास्कर
न्तानन्तादिबहुनान्दीकिं लिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्र सं
ख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु॥ कर्मणि भृतौ॥ न शब्दश्लोककलह
गाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु॥ स्तम्बशकृतोरिन्॥ हरतेर्दृतिनाथयोः
पशौ॥ फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च॥ छन्दसि वनसनरक्षिमथां॥ एजेः ख
श्॥ नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः॥ नाडीमुष्ट्योश्च॥ उदि कूले रुजिवहोः
वहाभ्रे लिहः॥ परिमाणे पचः॥ मितनखे च॥ विध्वरुषोस्तुदः॥ अ

२

अष्टा सूर्यललाटयोर्दृशितपोः ॥ उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च ॥ प्रियवशेव
२५ दः खच् ॥ द्विषत्परयोस्तापेः ॥ वाचियमोव्रते ॥२॥ पूःसर्वयोर्दारिसहोः ॥
तृ सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषः ॥ मेघर्त्तिभयेषुकृञः ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽणच ॥
15 आशितेभुवःकरणभावयोः ॥ संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपि
दमः ॥ गमश्च ॥ अंतात्यंताध्वदूरपारसर्वानंतेषुडः ॥ आशिषिहनः
अपेक्लेशतमसोः ॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः ॥ लक्षणेजायापत्योष्टक् ॥
अमनुष्यकर्तृकेच ॥ शक्तौहस्तिकपाटयोः ॥ पाणिघताडघौशिल्पि
नि आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नांधप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञःकरणे
ख्युन् ॥ कर्त्तरिभुवःखिष्णुच्खुकञौ ॥ स्पृशोनुदकेक्विन् ॥ ऋत्विक्
दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुंचांच ॥ त्यदादिषुदृशोनालोचनेक
ञ्च ॥ सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेपिक्वि
प् ॥ भजोण्विः ॥ छंदसिसहः ॥ वहश्च ॥ कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् ॥

हव्येनंतःपदं॥ जनसनखनक्रमगमोविट्॥ अदोनन्ने॥ क्रव्येच॥ दुहःकप्घश्च॥
मंत्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन्॥ अवेयजः॥ विजुपेछंदसि॥ आतोमनिन्
मे क्वनिप्वनिपश्च॥ अ भ्योपिदृश्यंते॥ क्विप्च॥ स्थःकच॥ सुप्यजातौणिनिस्ता
पमा च्छील्ये॥ कर्त्तर्युपमाने॥ व्रते॥ ७॥ बहुलमाभीक्ष्ण्ये॥ मनः॥ आत्ममानेखश्च॥ भूते॥
करणेयजः। कर्मणिहनः। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप्। बहुलंछंदसि॥ सुकर्मपापमं। उ
त्रपुण्येषुकृञः॥ सोमेसुञः॥ अग्नौचेः॥ कर्मण्यग्न्याख्यायां॥ कर्मणीनिविक्रियः॥
दृशेःक्वनिप्॥ राजनियुधिकृञः॥ सहेच॥ सप्तम्यांजनेर्डः॥ पंचम्यामजा
तौ। उपसर्गेचसंज्ञायां। अनौकर्मणि॥ ४॥ अन्येष्वपिदृश्यते॥ निष्ठा॥ सुयजो
र्ङ्वनिप्॥ जीर्यतेरतृन्॥ छंदसिलिट्॥ लिटःकानज्वा॥ क्वसुश्च॥ भाषायां
सदवसश्रुवः॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च॥ लुङ्॥ अनद्यतनेलङ्॥ अभि
ज्ञावचनेलृट्॥ नयदि॥ विभाषासाकांक्षे॥ परोक्षेलिट्। हशश्वतोर्लङ्च॥
प्रश्नेचासन्नकाले॥ लट्स्मे॥ अपरोक्षेच॥ ननौपृष्टप्रतिवचने॥ ६॥ नन्वो
र्विभाषा॥ पुरिलुङ्चास्मे। वर्त्तमानेलट्॥ लटःशतृशानचावप्रथमास

मानप्यकरणे॥ संबोधनेच॥ लक्षणहेत्वोः क्रियायाः॥ तौसत्॥ पूङ्यजोः
ग्रश पूङ्शानन्॥ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्॥ इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रि
णि॥ द्विषोमित्रे। सुञोयज्ञसंयोगे॥ अर्हः प्रशंसायां॥ आक्वेस्तच्छील
२६ तद्धर्मतत्साधुकारिषु॥ तृन्॥ अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्म
16 दरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच्॥ णेश्छन्दसि॥ भुवश्च॥ ग्लाजिस्थ
क्रु श्चग्स्नुः॥ त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः॥ शमित्यष्टाभ्योघिनुण्॥ संपृचा
याज्य नुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिद परि..
द्विष हपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरा
मुषाभ्याहनश्च॥ वौकषलसकत्थस्रंभः॥ अपेचलषः॥ प्रेलपसृद्रुम
थवदवसः॥ निंदहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादि।
व्याभाषासूयोवुञ्॥ देविक्रुशोश्चोपसर्गे॥ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्यु
च्। अनुदात्तेतश्चहलादेः॥ जुचंक्रम्यदंद्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपत

पटः॥ कुधमं ऊर्येभ्यष्व॥नयः॥ स्तृदीप ष्व॥ लषयतपदस्याभ्रुषद्व
नकमगमभ्रभ्पडकञ्॥ जल्पभिहाकुस्हलंउव्वृञः षंकनू प्रञ्ञोरिनि॥ ञ्जि
ह्लिविभ्रीखिमाव्ययभ्यमयरिभूष्वसूभ्यष्व॥ स्पर्हिगृप्रातिदयुनि ६
झातद्राघ्रद्राभ्यष्वालुवू॥ दायेत्सियाद्सेदाः॥ हृदयुसदः कसवु
मंजाभासुमिदावुरवू॥ वृदिभिदिक्विदः कुरवू॥ यत्नप्राजिसनि
भ्यष्कारपू॥ मत्वरष्व॥ जंगरकः॥ पञ्जापदप्राग्यङः। नमिकंपिस्म
ञसकमहिंसदीपाः॥ सनपूंसभिहडः॥ बिडुरिंकुः॥ कपाक्ष्वदस्थि॥
मृहगमहनजनः किकिलैलिदू॥ यंयंपडः॥ स्वपितृषार्नैयिदू॥ स्मृ
वंयुगाः भियः कुक्कुकनो॥ स्थेसभासपिसकसोवरच॥ यंष्वयडः॥
मंजभासपूर्विघुर्नेजिपृजुगावसुवःक्षिपू॥ अन्येभ्योपिदृपूपने॥ भु
वः सन्नानधाः॥ विप्रसंभ्योद्रुसंज्ञायां॥५॥ धः कर्मणिष्ट्रन्॥ दम्नीश
सयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे॥ हलसूकरयोः

अष्टा पुवः ॥ अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः ॥ पुवः संज्ञायां ॥ कर्तरि चर्षिदेवत लि
१७ योः ॥ ञीतः क्तः ॥ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ॥ २ ॥ कर्मेदिवृषूः सर्व
तृ सन्सु बहुलमन्येषु नवः ॥ पाणिनिर्भजभास्य धः कर्मण्यपि द्वौ ॥
एवं सू ॥ ८८ ॥ ॐ तृतीयस्य द्वितीयः पादः ॥ ॐ ॥ उणादयो बहु
लं ॥ भूतेऽपि दृश्यन्ते ॥ भविष्यति गम्यादयः ॥ यावत्पुरा निपातयो ते
र्लट् ॥ विभाषा कदाकर्ह्योः ॥ किंवृत्ते लिप्सायां ॥ लिप्स्यमानसिद्धौ च ॥ लि ष्या
क लोडर्थलक्षणे च ॥ लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां
क्रियार्थायां ॥ भाववचनाश्च ॥ अण् कर्मणि च ॥ लृट् शेषे च ॥ लृटः
सद्वा ॥ अनद्यतने लुट् ॥ पदरुजविशस्पृशो घञ् ॥ सृ स्थिरे ॥ भा
वे ॥ अकर्तरि च कारके संज्ञायां ॥ परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ॥ इङश्
च ॥ उपसर्गे रुवः ॥ समि युद्रुदुवः ॥ श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे ॥ वौ क्षुश्रुवः ॥

श्री

अवोदोर्नियः ॥ प्रे द्रुस्तुस्रुवः ॥ निरभ्योः पूल्वोः ॥ उन्न्योर्ग्रः ॥ कृ धान्ये ॥ यज्ञे समि
स्तुवः ॥ प्रे स्त्रोऽयज्ञे ॥ प्रथने वावशब्दे ॥ छन्दोनाम्नि च ॥ उदि ग्रहः ॥ समि
मुष्टौ ॥ परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः ॥ परावनुपात्यय इणः ॥ व्युपयोः शे
तेः पर्याये ॥ हस्तादाने चेरस्तेये ॥ निवासचितिशरीरोपसमा
धानेष्वादेश्च कः ॥ संघे चानौत्तराधर्ये ॥ कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियां ॥
अभिविधौ भाव इनुण् ॥ आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः ॥ प्रे लिप्सायां ॥ परौ
यज्ञे ॥ नौ वृ धान्ये ॥ उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः ॥ विभाषाऽऽङि रुप्लुवोः ॥ अ
वे ग्रहो वर्षप्रतिबंधे ॥ प्रे वणिजां ॥ रश्मौ च ॥ वृणोतेराच्छादने ॥ प
रौ भुवोऽवज्ञाने ॥ एरच् ॥ ऋदोरप् ॥ ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च ॥ उपसर्गे
ऽदः ॥ नौ ण च ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे ॥ स्वनहसोर्वा ॥ यमः सम
पनिविषु च ॥ नौ गदनदपठस्वनः ॥ क्वणो वीणायां च ॥ नित्यं पणः
परिमाणे ॥ मदोऽनुपसर्गे ॥ प्रमदसंमदौ हर्षे ॥ समुदोरजः पशु षु

अक्षेषु ग्लहः ॥ भावेऽनुपसर्गस्य ॥ हनश्च वधः ॥ मूर्त्तौ घनः ॥ अन्तर्घनो देशे ॥
प्रजने सर्त्तेः ॥ ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु ॥ आङि युद्धे ॥ निपानमा
हावः ॥ भावे ॥ अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च ॥ उद्घनोऽत्याधा
नं ॥ ७ ॥ अपघनोऽङ्गं ॥ करणेऽयोविद्रुषु ॥ स्तम्बे क च ॥ परौ घः ॥ उप
घ्न आश्रये ॥ संघोद्घौ गणप्रशंसयोः ॥ निघो निमितं ॥ ड्वितः क्त्रिः ॥ ट्वि
तोऽथुच् ॥ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ॥ स्वपो नन् ॥ उपस
र्गे घोः किः ॥ कर्मण्यधिकरणे च ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ स्थागापापचो भावे ॥
मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः ॥ ऊतियूतिजूतिसातिहेति
कीर्त्तयश्च ॥ व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ संज्ञायां समजनिषदनिप
तमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः ॥ कृञः श च ॥ ८ ॥ इच्छा ॥ अ प्रत्ययात् ॥ गुरो
श्च हलः ॥ षिद्भिदादिभ्योऽङ् ॥ चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च ॥ आत
श्चोपसर्गे ॥ ण्यासश्रन्थो युच् ॥ रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलं ॥ संज्ञायां ॥ वि

भाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च ॥ पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् ॥ आक्रोशे
नञ्यनिः ॥ कृत्यल्युटो बहुलम् ॥ नपुंसके भावे क्तः ॥ ल्युट् च ॥ कर्मणि च येन सं-
स्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् ॥ करणाधिकरणयोश्च ॥ पुंसि संज्ञायां घः प्रा-
येण ॥ गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च ॥ अवे तॄस्त्रोर्घञ् ॥ ह-
लश्च ॥ अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च ॥ उदङ्कोऽनुदके ॥ जा-
लमानायः ॥ खनो घ च ॥ ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ॥ कर्तृकर्मणोश्च
भूकृञोः ॥ आतो युच् ॥ छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यते ॥ वर्तमा-
नसामीप्ये वर्तमानवद्वा ॥ आशंसायां भूतवच्च ॥ क्षिप्रवचने लृट् ॥ आ-
शंसावचने लिङ् ॥ नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः ॥ भविष्य-
ति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् ॥ कालविभागे चानहोरात्राणाम् ॥ परस्मि-
न्विभाषा ॥ लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ भूते च ॥ वोताप्योः ॥
गर्हायां लडपिजात्वोः ॥ विभाषा कथमि लिङ् च ॥ किंवृत्ते लिङ्लृ-

व

अष्टा ११ न

दौ ॥ अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ॥ किंकिलास्त्यर्थेषुलृट् ॥ जातुयदोर्लि
ङ् ॥ यच्चयत्रयोः ॥ गर्हायांच ॥ चित्रीकरणेच ॥ शेषेलृडयदौ ॥ उताप्योः
समर्थयोर्लिङ् ॥ कामप्रवेदनेऽकच्चिति ॥ संभावनेलमितिचेत्सिद्धा
प्रयोगे ॥ विभाषाधातौसंभावनवचनेयदि ॥ हेतुहेतुमतोर्लिङ् ॥ इ
च्छार्थेषुलिङ्लोटौ ॥ समानकर्तृकेषुतुमुन् ॥ लिङ्च ॥ इच्छार्थेभ्योविभाषा
वर्तमाने ॥ ८ ॥ विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषुलिङ् ॥ लो
ट्च ॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च ॥ लिङ्चोर्ध्वमौहूर्त्तिके ॥ स्मेलो
ट् ॥ अधीष्टेच ॥ कालसमयवेलासुतुमुन् ॥ लिङ्यदि ॥ अर्हेकृत्यतृच
श्च ॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः ॥ कृत्याश्च ॥ शकिलिङ्च ॥ आशिषिलि
ङ्लोटौ ॥ क्तिच्क्तौचसंज्ञायां ॥ माङिलुङ् ॥ स्मोत्तरेलङ्च ॥ २२ ॥ उणादयो अना
नपोर निवासस्वाध्यायप्रवचनोऽङ्क्ष्ण इक्ष्ठल्लभ्वे वाप्यो विधिषेडपा ॥ ॥ १० सू० १७६ ॥
नितृतीयस्यतृतीयः पादः ॥ ॐ धातुसंबंधेप्रत्ययाः ॥ क्रियासमभि

हारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः ॥ समुच्चयेऽन्यतरस्याम् ॥ यथावि
ध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् ॥ समुच्चये सामान्यवचनस्य ॥ छंदसि लुङ्लङ्लिटः
लिंगर्थे लेट् ॥ उपसंवादाशंकयोश्च ॥ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसे
नध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः ॥ प्रयै रोहि
ष्यै अव्यथिष्यै ॥ दृशे विख्ये च ॥ शकि णमुल्कमुलौ ॥ ईश्वरे तोसुन्कसु
न्य नौ ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः ॥ अवचक्षे च भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिच
रिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् ॥ सृपितृदोः कसुन् ॥ अलंखल्वोः प्र
तिषेधयोः प्राचां क्त्वा ॥ उदीचां माङो व्यतीहारे ॥ परावरयोगे च ॥ समा
नकर्तृकयोः पूर्वकाले ॥ आभीक्ष्ण्ये णमुल् च ॥ न यद्यनाकांक्षे ॥ वि
भाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु ॥ कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् ॥ स्वादुमि णमुल् ॥
अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् ॥ यथातथयोरसूयाप्र
तिवचने ॥ कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये ॥ यावति विन्दजीवोः ॥ चर्मो

नू

दयोः॥ पूरेः वर्षप्रमाणे॥ ऊलोपष्ट्वा स्यान्यतस्यां॥ चेलक्नोपेः॥ निमूल
समूलयोः कषः॥ शुष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः॥ समूलाकृतजीवेषु हन्
कृञ्ग्रहः॥ करणेहनः॥ स्नेहनेपिषः॥ हस्तेवर्त्तिग्रहोः॥ स्वेपुषः॥१॥
अधिकरणेबंधः॥ संज्ञायां॥ कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः॥ ऊर्द्ध्वे
शुषिपूरोः॥ उपमाने कर्मणि च॥ कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः॥
उपदंशस्तृतीयायां॥ हिंसार्थानां च समानकर्मकाणां॥ सप्तम्यांचोप
पीडरुधकर्षः॥ समासत्तौ॥ प्रमाणे॥ अपादानेपरीप्सायां॥ द्वितीयायां
च॥ स्वांगेध्रुवे॥ परिक्लिश्यमाने च॥ विशिपतिपदिस्कंदां व्याप्यमाना
सेव्यमानयोः॥ अस्यतितृषोः क्रियांतरेकालेषु नाम्न्यादिशिग्रहोः॥
अव्ययेयथाभिप्रेताख्यानेकृञः क्त्वाणमुलौ॥ तिर्यच्यपवर्गे॥१॥
स्वांगेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः॥ नाधार्थप्रत्ययेच्व्यर्थे॥ तूष्णीमिभुवः॥
अन्वच्यानुलोम्ये॥ शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थे

र्थेष्वनुभुन् ॥ पर्यायेष्विव चनेष्वलमर्थेषु ॥ कर्त्तरिक्रुत् ॥ भाव्यगेयप्रवचनीयोग्य
स्यानीयजन्याप्लाव्यापात्यावा ॥ ल्तः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः ॥ तयोरेव ।
कृत्यक्तखलर्थाः ॥ आदिकर्मणि क्तः ॥ कर्त्तरि च ॥ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्-
स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । दाशगोघ्नौ संप्रदाने ॥ भीमादयोऽपा ।
दाने ॥ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ॥ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थे ।
भ्यः ॥ लस्य ॥ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिप्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमि

ड्वहिमहिङ् ॥ टितआत्मपदानांटेरे ॥ थासःसे ॥ लिटस्तझयोरेशिरेच् ॥
परस्मैपदानांणलतुसुस्थलथुसणल्वमाः ॥ विदोलटोवा। ब्रुवःपंचा
अष्टा नामादित आहोब्रुवः ॥ लोटोलङ्वत् ॥ एरुः ॥ सेर्ह्यपिच्च ॥ वाछं
११ दसि ॥

मेर्निः आमेतः सवाभ्यां वामौ आडुत्तमस्य पिच्च एत ऐ लेटोऽडाटौ आत
ऐ वैतोऽन्यत्र इतश्च लोपः परस्मैपदेषु स उत्तमस्य नित्यं ङितः इतश्च ॥५॥
तस्थस्थमिपां तांतंतामः लिङः सीयुट् यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च किदा
शिषि झस्य रन् इटोऽत् सुट् तिथोः झेर्जुस् सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च आतः
लङः शाकटायनस्यैव द्विषश्च लिङाशिष्यार्धधातुके आर्द्धधातुकं शेषः
लिट् च लिङाशिषि छन्दस्युभयथा २७ धातुसंबंधे सामानाधिकरणे स्वां
गे लिटः नसपस्तमियोसपन्नदश ॥ इति तिङन्ताध्यायः ॥ ओं स्वाद्या
प्रातिपदिकात् स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस् ङसिभ्यांभ्यस् ङस् ओस् आ
ङेभ्यांभ्यस्

अष्टा १४ च

म् ङ्योस सुप् स्त्रियां अजाद्यतष्टाप् ऋन्नेभ्यो ङीप् उगितश्च वनोर
च पादोन्यतरस्यां टाबृचि नषट्स्वस्रादिभ्यः मनः अनोबहुव्रीहेः डाबुभा
भ्यामन्यतरस्यां अनुपसर्जनात् टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तय
प्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः यञश्च प्राचां ष्फ तद्धितः सर्वत्रलोहितादि
कतन्तेभ्यः कौरव्यमाण्डूकाभ्यांच वयसिप्रथमे र द्विगोः अपरि
माणविस्ताचितकंबल्येभ्यो नतद्धितलुकि कांडांतात्क्षेत्रे पुरुषात्प्र
माणेन्यतरस्यां बहुव्रीहेरूधसो ङीष् संख्याव्ययादेर्ङीप् दामहा
यनांताच्च अनउपधालोपिनोन्यतरस्यां नित्यंसंज्ञाछंदसोः के
वलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमंगलभेष जाच्च ॥

जाच्च ॥

गवेस्वाङ्गसौ ऋनर्वन्पनिवनोर्नुक् पत्युर्नोयज्ञसंयोगे विभाषासपूर्व
स्य नित्यंसपत्न्यादिषु पतन्ता तोरेव वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदाना
मुदात्तः मनोरौवा वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः अन्यतोङीष् २ षिद्गौ
रादिभ्यश्च जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामु
ककबराद्वृत्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादना
योविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु शोणात्प्राचां वोतोगुणवचनात्
बह्वादिभ्यश्च नित्यंछन्दसि भुवश्च पुंयोगादाख्यायां इन्द्रव
रुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक्
क्रीतात्करणपूर्वात् क्तादल्पाख्यायां बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्॥

अष्टा अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् नासिको
च दरोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च नक्रोडादिबह्वचः सहनञ्विद्यमानपूर्वा
१२ नख च मुखात्संज्ञायां दीर्घजिह्वी च छन्दसि दिक्पूर्वपदात् ङीप्
21 वाहः सख्यशिश्वीति भाषायां जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् पा
ककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च इतो मनुष्यजातेः
ऊङुतः बाह्वन्तात्संज्ञायां पङ्गोश्च ऊरूत्तरपदादौपम्ये संहि
तशफलक्षणवामादेश्च कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि संज्ञायां शा
र्ङ्गरवाद्यञो ङीन् यङश्चाप् आवट्याच्च तद्धिताः यूनस्तिः अ
णिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ्गोत्रे गोत्रावयवात् क्रौड्या

दि भ्यष्व ४ दैवयज्ञिपौत्रिचिवृद्धिसात्यमुग्रिकांडे विद्धिभ्यान्यतरस्यां
समर्थानंप्रथमाद्वा प्राग्दी व्यतः ऽण् अश्वपत्यादिभ्यश्च ॥ दित्यदित्या
दित्यपत्युत्तरपदा ण्यः उत्सादिभ्योञ् स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ
भवनात् द्विगोर्लुगनपत्ये गोत्रेलुगचि घृतिलुक् फकिञोर
न्यतरस्यां नस्यापत्यं एकोगोत्रे गोत्राद्यून्य स्त्रियां अतइ
ञ् बाह्वादिभ्यश्च सुधातुरकङ्च गोत्रे कुंजादिभ्यश्च्फञ् नडादिभ्यः
फक् हरितादिभ्योञः ५ यञिञोश्च पारद्धघुनकदर्भा कृगुवत्सा
ग्रायणोषु द्रोणपर्वत जीवंतदन्यतरस्यां अनृष्यानंतर्ये विदादिभ्यो
ञ् ॥ गर्गादिभ्योयञ् मधुबभ्रवोर्ब्राह्मणकौशिकयोः कपिबोधादां

षाड्गोत्रे ।

क

अष्टा गिरसे वतण्डाच्च लुक् स्त्रियां अश्वादिभ्यः फञ् भर्गात्त्रैगर्त्ते शिवादि
ध भ्योऽण् अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः ऋष्यन्धकवृष्णि
२४ कुरुभ्यश्च मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः कनीनच। कन्यायाः ०
विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु पीलाया वा ढक् च मण्डूका
त् स्त्रीभ्यो ढक् द्व्यचः इतश्चानिञः शुभ्रादिभ्यश्च ॥ विकर्ण
का कुषीतकात् काश्यपे भ्रुवो वुक् च कल्याण्यादीनामिनङ् कुलटाया
वा चटकाया ऐरक् गोधाया ढ्रक् आरगुदीचां क्षुद्राभ्यो वा पि
तृष्वसुश्छण् ढकि लोपः मातृष्वसुश्च चतुष्पाद्भ्यो ढञ् गृष्ट्या
दिभ्यश्च राजश्वशुराद्यत् क्षत्राद्घः कुलात्खः अपूर्वपदादन्या

तरस्यां यञ्ढकञौ ७ महाकुलादञ्खञौ दुष्कुलाड्ढक् स्वसुश्छः भ्रातुर्व्यच्च व्यन्सपत्ने रे
वत्यादिभ्यष्ठक् गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु बहुलं फेश्छ च फाण्टा
हृतिमिमताभ्यां णफिञौ कुर्वादिभ्यो ण्यः सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च उदीचामिञ्
तिकादिभ्यः फिञ् कौसल्यकार्मार्याभ्यां च अणो द्व्यचः उदीचां वृद्धादगोत्रात् वाकि
नादीनां कुक् च पुत्रान्तादन्यतरस्यां प्राचामवृद्धात् फिन् बहुलं ८ मनोर्जातावञ्यतौ
षुक् च अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रं जीवति तु वंश्ये युवा भ्रातरि च ज्यायसि वान्यस्मिन् स
पिण्डे स्थविरतरे जीवति जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् साल्वेयगान्धारिभ्यां च वृद्धेत्मग
धकलिङ्गसूरमसादण् वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् कुरुनादिभ्यो ण्यः साल्वावयव
प्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् तेतद्राजाः कंबोजाल्लुक् स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्य

अष्टा
च
४५
२५
कलेर्ढक्

श्च अतश्च नप्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः १७८ आपद्विगोः षिद्गौरादिवाह्लेदेवयज्ञियज्ञओ
ड्घुचेमहाकुलान्मनोर्जातौषाडप्। १ इति चतुर्थे प्रथमः पादः ओं तेनरक्तंरागात् ला
क्षारोचनाषाकलकर्दमाट्ठक् नक्षत्रेणयुक्तःकालः लुबविशेषे संज्ञायांश्रवणाश्व
त्थाभ्यां दृष्टंसाम वामदेवाड्यत्ड्यौ परिवृतोरथः पाण्डुकम्बलादिनिः द्वै
पवैयाघ्रादञ् कौमारापूर्ववचने तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते सं
स्कृतंभक्षाः शूलोखाद्यत् दध्नष्ठक् उदश्वितोन्यतरस्यां क्षीराड्ढञ् सास्मि
न्पौर्णमासीति १ आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचै
त्रीभ्यः सास्यदेवता कस्येत् शुक्राद्घन् अपोनप्त्रपान्नप्तृभ्यां घः, छ च, महेन्द्रा
द्घाणौच सोमाट्ट्यण् वाय्वृतुपित्रुषसोयत् द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नी

१

घोमवाल्लौख्यतिगर्हमेधाक्कुच अग्नेर्ढक् कालेभ्योभववत् महाराजप्रोष्ठपदाठ्ठञ्
पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः। तस्यसमूहः भिक्षादिभ्योण् गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराज
राजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् केदाराद्यञ्च ठञ्कवचिनश्च २ ब्राह्मणमाण
ववाडवाद्यत् ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् अनुदात्तादेरञ् खंडिकादिभ्यश्च चरणेभ्यो
धर्मवत् अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्यां पाशादिभ्यो यः
खलगोरथात् इनित्रकट्यच्च विषयो देशे राजन्यादिभ्यो वुञ् भौरिक्याद्यैषुकार्या
दिभ्यो विधल्भक्तलौ सोस्यादिरिति छंदसः प्रगाथेषु संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः तद
स्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः घञः सास्यां क्रियेति ञः तदधीते तद्वेद क्रतूक्थादि
सूत्रांतात् ठक् क्रमादिभ्यो वुन् २ अनुब्राह्मणादिनिः वसंतादिभ्यष्ठक् प्रोक्ता
लुक् सूत्राच्चकोपधात् छंदोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्ना

अष्टा
१६ च
96

श्च तेनानिर्वृत्तं तस्यनिवासः अदूरभवश्च ओरञ् मतोश्चबह्वजङ्गात् बह्वचःकूपेषु उ
दक्चविपाशः संकलादिभ्यश्च स्त्रीषुसौवीरसाल्वप्राक्षु सुवास्त्वादिभ्योऽण् रोणी कोप
धाच्च वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यककठकोऽरीहणकृशाश्व कुमुद र्श्य
काशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः ज
नपदेलुप् ४ वरणादिभ्यश्च शर्करायावा ठक्छौच नद्यांमतुप् मध्वादिभ्यश्च कुमु
दनडवेतसेभ्योड्मतुप् नडशादाड्ड्वलच् शिखायावलच् उत्करादिभ्यश्छः नडा
दीनांकुक्च शेषे राष्ट्रावारपाराद्घखौ ग्रामाद्यखञौ कत्र्यादिभ्योढकञ् कुलकु
क्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु नद्यादिभ्योढक् दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्
कापिश्याःष्फक् रंकोरमनुष्येण्च द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत् ५ कंथायाष्ठ
क् वर्णौवुक् अव्ययात्यप् ऐषमोह्यःश्वसोन्यतरस्यां तीररूप्योत्तरपदा २

दञ्ञौ दि[stain]क्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः मद्रेभ्योऽञ् उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोंतोदात्ता
त् प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् कण्वादिभ्यो गोत्रे इञश्च नद्व्यचः प्राच्य
भरतेषु वृद्धाच्छः भवतष्ठक्छसौ काश्यादिभ्यः ठञ्ञिठौ वाहीकग्रामेभ्यश्च
विभाषोशीनरेषु ओर्देशे ठञ् वृद्धात्प्राचां धन्वयोपधाद्वुञ् (प्रस्थपुरवहा
न्ताच्च रोपधेतोः प्राचां जनपदतदवध्योश्च अवृद्धा[stain]दपि बहुवचनविषया
क्ग त् कच्छाग्नि[stain]वक्त्रगर्तोत्तरपदात् धूमादिभ्यश्च नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः अरण्या
न्मनुष्ये विभाषा कुरुयुगंधराभ्यां मद्रवृज्योः कन् कोपधादण् कच्छादिभ्य
श्च मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् अपदातौ साल्वात् गोयवाग्वोश्च गर्तोत्तरपदाच्छः
गहादिभ्यश्च प्राचां कटादेः राज्ञः क च वृद्धादकेकान्तखोपधात् ७ कंथा

एवानुवृत्ता ह्यणादयः। कंथापाः ॥ स्य ३२ के
थापलद चत्वारि ४

पलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् पर्वताच्च विभाषामनुष्ये कृकणपर्णाद्भार
१२ द्वाजे ४ तेनरक्तमाग्रहायणीब्राह्मणमों [illegible]
अष्टा [illegible] ॥ चतुर्थस्य द्वितीयः पादः ॥ युष्मदस्मदो
चं रन्यतरस्यां खञ्च। तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ। तवकममकावेकवचने।
अर्द्धाद्यत्। परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥ दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च। ग्रामजनपदैकदेशा
27 दञ्ठञौ ॥ मध्यान्मः। अ सांप्रतिके। द्वीपादनुसमुद्रं यञ्। कालाट्ठञ्। श्रा
द्धे शरदः ॥ विभाषा रोगातपयोः। निशाप्रदोषाभ्यां च। श्वसस्तुट्। संधि
वेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण्। प्रावृष एण्यः। वर्षाभ्यष्ठक्। छन्दसि ठञ्। वसन्ता
च्च ॥ हेमन्ताच्च। सर्वत्राण् च तलोपश्च। सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्यु
ट्युलौ तुट् च। विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्यां। तत्र जातः ॥ प्रावृषष्ठप् ॥
संज्ञायां शरदो वुञ्। पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन्। पथः पंथच ।
पो ह्ला

अमावास्याया वा । अ च । सिंध्वपकराभ्यां कन् । अणञौ च । श्रविष्ठाफ-
ल्गुन्यनु॰ स्वातीतिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् । स्था-
नांतगोशालखरशालाच्च । वत्सशाला॰ भिजिदश्वयुक्छतभिष-
जो वा । नक्षत्रेभ्यो बहुलं । कृतलब्धक्रीतकुशलाः । प्रायभवः । उपजा-
नूपकर्णोपनीवेष्ठक् ॥ २४ ॥ संभूते । कोशाड्ढञ् । कालात्साधुपुष्प्य-
त्पच्यमानेषु । उप्ते च । आश्वयुज्या वुञ् । ग्रीष्मवसंतादन्यतरस्यां । देयमृ-
णे । कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् । ग्रीष्मावरसमाद्वुञ् । संवत्सराग्रहा-
यणीभ्यां ठञ्च । व्याहरति मृगः । तदस्य सोढं । तत्र भवः । दिगादिभ्यो
यत् । शरीरावयवा । दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् । ग्रीवाभ्योऽण्
च । गंभीराञ्ञ्यः । अव्ययीभावाच्च । अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् । २० । ३ ॥ ग्रामात्प-
र्यनुपूर्वात् ॥ जिह्वामूलांगुलेश्छः । वर्गान्ताच्च । अशब्दे यत्खावन्यतरस्यां
कर्णललाटात्कनलंकारे । तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः । बहु-

श्रीरामजी

॥ र्गा ति त

अष्टा २८॥ वोन्तोदात्तट्ठञ्। क्रतुयज्ञेभ्यश्च। अध्यायेष्वेवर्षेः। पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्।
छन्दसो यदणौ। द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक्।
च अणृगयनादिभ्यः। तत आगतः। ठगायस्थानेभ्यः। शुण्डिकादिभ्योऽण्।
विद्यायोनिसंबन्धेभ्यो वुञ्। ऋतष्ठञ्। पितुर्यच्च। गोत्रादङ्कवत्।
।।४। हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः। मयट्च। प्रभवति। विदूराञ्ञ्यः।
तद्गच्छति पथिदूतयोः। अभिनिष्क्रामति द्वारं। अधिकृत्य कृते ग्रन्थे
शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः। सोऽस्य निवासः। अभिजन
का श्च। आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते। शुण्डिकादिभ्यो ञ्यः। सिन्धुतक्षशिलादि
भ्योऽणञौ॥ तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः। भक्तिः।
अचित्तादेशकालाट्ठक्। महाराजाट्ठञ्। वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन्। जनपदवत्सर्वं
गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ्। जनपदिनां जनपदेन समानश
ब्दानां बहुवचने ॥२२५॥ तेन प्रोक्तं। तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण्

ओं

ण।काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः॥कलापिवैशंपायनांतेवा
सिभ्यश्च।पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु।शौनकादिभ्यश्छंदसि
कठचरकाल्लुक्।कलापिनोण।छगलिनोढिनुक्।यांपुण्ययांशि
लालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोः।कर्मंदकृशाश्वादिनिः।तेनैकदिक्।त
सिश्च।उरसोयच्च।उपज्ञाते।कृतेग्रंथे।संज्ञायां।कुलालादिभ्यो
वुञ्।क्षुद्राभ्रमरवटरपादपाद्ञ्।तस्येदं॥२३॥रथाद्यत्।पत्रपूर्वादञ्
पत्राध्वर्युपरिषदश्च।हलसीराट्ठक्।द्वंद्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः।गो
त्रचरणाद्वुञ्।संघांकलक्षणेष्वञ्यञिञामण्।शाकलाद्वा।छंदोगौ
क्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः।नदंडमाणवांतेवासिषु।रैवतिका
दिभ्यश्छः॥कौपिंजलहास्तिपदादण्।आथर्वणिकस्यकलोप
श्च।तस्यविकारः।अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यः।बिल्वादिभ्योण्।
कोपधाच्च।त्रपुजतुनोःषुक्।ओरञ्।अनुदात्तादेश्च॥२४॥पला

अष्टा पूगादिभ्योवा। पूगाभ्याः ञ्ञ। मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः
[redacted] नित्यंवृद्धशरादिभ्यः। गोश्चपुरीषे। पिष्टाच्च। संज्ञायांकन्। व्रीहेः
२६ पुरोडाशे। असंज्ञायांतिलयवाभ्यां। द्व्यचश्छंदसि। नोत्वद्वर्ध्रवि
३ ल्वात्। तालादिभ्योऽण्। जातरूपेभ्यःपरिमाणे। प्राणिरजतादिभ्यो
29 ञ्। जितश्चतत्प्रत्ययात्। क्रीतवत्परिमाणात्। उष्ट्राद्वुञ्। उमोर्णयो
र्वा। एण्याढञ्। गोपयसोर्यत्। २५।५॥ द्रोश्च। माने वयः।
फलेलुक्। प्लक्षादिभ्योऽण्। जम्ब्वावा। लुप्च। हरीतक्यादिभ्यश्च।
कंसीयपरशव्ययोर्यञ्। ञौलुक्च। २६। युष्म दस्मदोर्हैमेन। तपाम्या:मानेस
संभृतेग्रामात्कृतंतेनरूप्या। मूलतापूगादिभ्यादे श्चरत्रौ॥ इतिचतुर्थ
स्यतृतीयःपादः॥ प्राग्वहतेष्ठक्। तेन दीव्यति खनति जयति
जितं। संस्कृतं। कुलत्थकोपधादण्। तरति। गोपुच्छाट्ठञ्॥
नौद्व्यचष्ठन्। चरति। आकर्षात्ष्ठल्। पर्पादिभ्यष्ठन्। श्वगणाट्ठञ्च।

वेतनादिभ्यो जीवति। वस्नक्रयविक्रयाट्ठन्। आयुधाच्छ च। हरत्युत्संगादि
भ्यः। भस्त्रादिभ्यष्ठन्। विभाषाविवधात्। अण्कुटिलिकायाः। निर्वृत्तेक्षद्यू ने
तादिभ्यः। त्रेर्मम्नित्यं। २३।२। अपमित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ। संसृष्टे।
चूर्णादिनिः। लवणाल्लुक्। मुद्गादण्। व्यंजनैरुपसिक्ते। ओजःसहो
म्भसावर्त्तते। तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलं। परिमुखंच। प्रयच्छति
गर्ह्यं। कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ। उंछति। रक्षति। शब्ददर्दुरंकरो
ति। पक्षिमत्स्यमृगान्हंति। परिपंथंचतिष्ठति। माथोत्तरपदपदव्यनुपदंधा पंचमिष्ट
हृत वति। आक्रंदाट्ठञ्च। पदोत्तरपदंगृह्णाति। प्रतिकंठार्थललामंच १
धर्मंचरति। प्रतिपथमेतिठंश्च। समवायान्समवैति। परिषदोण्यः।
सेनाया वा। संज्ञायांललाटकुक्कुट्यौपश्यति। तस्यधर्म्यम्। अण्
महिष्यादिभ्यः। ऋतोञ्। अवक्रयः। तदस्यपण्यम्। लवणाट्ठञ्। कि
सरादिभ्यःष्ठन्। शलालुनोन्यतरस्याम्। शिल्पम्। मड्डुकझर्झरादण्

अष्टा
ध्यु
वा
८

३

न्यनरस्याम्॥ पुरुस्तनम्। यस्य पूर्वपाठस्तद्व। प्रान्तिायष्टौ रीकक। अस्ति
नास्तिदिष्टं मतिः ३। पूलीलम् छव्यादिभ्याणः कर्मध्ययनेवृत्तम्
वहुत्त्वपूर्वपदात्वच्। हितंभक्षाः। नदस्मैदीयतेनियुक्तम्। श्राणामां
सौदनाट्टिठन्। भक्ष्याण्यन्यतरस्याम्। नत्रनियुक्तः। अग्रात्सांनादु
न। अध्यायिन्यदेशकालात्। कठिनंतत्स्थासंख्यानेषुव्यवहरु
ति। निकटेवसति। आवसथात्थल्। पर्ष्यितात्थत्। नद्वहतिरथ
युगप्रसंगम्। धुरोयड्ढको। खः सर्वधुरात्। एकधुराल्लुकच। शा
कटादण्। ४। हलसीराट्ठक्। संज्ञायांजन्याः। विध्यत्यधनुषा। ध
नगणंलब्धा। अन्नाण्णः। वयोगत्तः। यद्दमांसिमनुपदम्। मूलमस्या
वर्हि। संज्ञायांधेनुष्या। गृहपतिनासंयुक्तेञ्यः। नौवयोधर्मवि
षमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमि
तसंमितेषु। धर्मपथ्यार्थन्यायादनपेते। छंदसोनिर्मिते। उरसोण्च।

च ॥ हृदयस्य प्रियः ॥ बंधने चर्षौ । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु ।
तत्र साधुः । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥५ ॥ परिषदो ण्यः ॥ कथादिभ्यष्ठक् ।
गुडादिभ्यष्ठञ् । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥ सभाया यः ॥ ढश्छंदसि
समानतीर्थे वासी ॥ समानोदरे शयित ओ चोदात्तः ॥ सोदराद्यः ॥ भवे
छंदसि ॥ पाथोनदीभ्यां ड्यण् ॥ वेशंतहिमवद्भ्यामण् ॥ स्रोतसो वि ८
भाषा ड्यड्ड्यौ ॥ सगर्भसयूथसनुताद्यन् ॥ तुग्राद्घन् ॥ अग्राद्यत् ॥ घछौ
च ॥ समुद्राभ्राद्घः ॥ बर्हिषि दत्तम् ॥ दूतस्य भागकर्मणी द ॥ रक्षोयातू
नां हननी ॥ रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये ॥ असुरस्य स्वम् ॥ मा
यायामण् ॥ तद्वानासामुपधानो मंत्र इष्टकासु लुक् च मतोः ॥ अश्वि
मानण् ॥ वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् ॥ मत्वर्थे मासतन्वोः ॥ मधोर्ञ च ॥ ओ
जसोऽहनि यत्खौ ॥ वेशोयश आदेर्भगाद्यल्खौ च ॥ पूर्वैः कृतमिन
यौ च ॥ अद्भिः संस्कृतम् ॥ सहस्रेण संमितौ घः ॥ मतौ च ॥ साम ।

अष्टा
४१
च

मर्हतियः। मयेच। मधोः। वसोःसमूहेच। । नक्षत्राद्घः। सर्वदेवात्ताति
ल्। शिवशमरिष्टस्यकरे। भावेच। ७। आगवत्[illegible]न्यपूर्वमं। पं
पूर्वेलंछन्दसीमात्पविषदाद्दोसर्वदेवानां॥ इतिचतुर्थाध्या
यस्य चतुर्थःपादः। चतुर्थःसमाप्तः॥ प्राक्क्रीताच्छः। उगवादि
भ्योयत्। कंबलाच्चसंज्ञायाम्। विभाषाहविरपूपादिभ्यः। तस्मै
हितम्। शरीरावयवाद्यत्॥ खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च। अ
जाविभ्यांथ्यन्। आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः। सर्वपुरुषाभ्यां
णढञौ। माणवचरकाभ्यांखञ्। तदर्थंविकृतेःप्रकृतौ। छदिरुप
धिबलेर्ढञ्। ऋषभोपानहोर्ञ्यः। चर्मणोञ्। तदस्यतदस्मिन्स्यादि
ति। परिखायाढञ्। प्राग्वतेष्ठञ्। आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमा
णाट्ठक्। असमासेनिष्कादिभ्यः। । शताच्चठन्यतावशते। संख्या
या अतिशदन्तायाःकन्। वतोरिड्वा। विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्नसंज्ञायां॥

पा ४।

प्राव।

कंसाट्टिठन् शूर्पादञन्यतरस्यां। शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण्।
अध्यर्द्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायां। विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम्। द्वि
त्रिपूर्वान्निष्कात्। विस्ताच्च। विंशतिकात्खः। खार्या ईकन्। पणपाद
माषशताद्यत्। शाणाद्वा। द्वित्रिपूर्वादण्च। तेन क्रीतम्। तस्य नि
मित्तं संयोगोत्पातौ। गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्। पुत्रा
च्छ च। २ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ। तस्येश्वरः। ४। तत्र विदित
इति च। लोकसर्वलोकाट्ठञ्। तस्य वापः। ४ पात्रात्ष्ठन्। तदस्मिन्वृ
द्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते। पूरणार्द्धाट्ठन्। भागाद्यच्च। तद्ध
रतिवहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः। वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ। संभवत्य
वहरति पचति आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्यां। द्विगोष्ठंश्च

कुलिजाल्लुक्खौ च । सोस्यांशवस्नभृतयः । तदस्य परिमाणम् ।
अ॰ ५ संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु । पंक्तिविंशति त्रिंशच्चत्वा
२१ रिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् । पंचद्दशतौ व
पं र्गे वा २ ॥ सप्तनोञ्छन्दसि । त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे संज्ञायां
डण् । तदर्हति । छेदादिभ्यो नित्यम् । शीर्षच्छेदाद्यच्च । दंडादिभ्यः
छंदसि च । पात्राद्घंश्च । कडंकरदक्षिणाच्छ च । स्थालीबिलात् । य
दि॰ ज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ । पारायणतुरायणचांद्रायणं वर्तयति संशय
मापन्नः । योजनं गच्छति । पथः ष्कन् । पंथो ण नित्यं । उत्तरपथेना
हृतं च । कालात् । तेन निर्वृत्तम् । तमधीष्टो भृतो भूतो भावी ४ मासाद्व
ग यसि यत्खञौ । द्विगोर्यप् । षण्मासाण्ण्यच्च । अवयसि ठंश्च । समायाः खः
द्विगोर्वा । रात्र्यहःसंवत्सराच्च । वर्षाल्लुक् च । चित्तवति नित्यम् । षष्टि

कारः षष्ठीस्तत्रे णापचयंते। संवत्सरं गताच्छपूर्छंदसि। संपरिपूर्वात्त्ववचनेन
परिलभ्य परिजय्यं कार्यं सुकरम्। तदस्य ब्रह्मचर्यम्। तस्य दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः।
तत्र च दीयते कार्यं भववत्। व्युष्टादिभ्योऽण्। तेन यथाकथाचहस्ता
भ्यां णयतौ। संपादिनि कर्मवेषाद्यत्। ५। तस्मै प्रभवति संतापादि
भ्यः। योगाद्यच्च। कर्मण उकञ्। समयस्तदस्य प्राप्तम्। ऋतोरण्। छं
दसि घस्। कालाद्यत्। प्रकृष्टे ठञ्। प्रयोजनम्। विशाखाषाढादण्मं
थदंडयोः। अनुप्रवचनादिभ्यश्छः। समापनात्सपूर्वपदात्। ऐकागारिक पत्
ट् चौरे। आकालिकडाद्यंतवचने। तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः। तत्र तस्येव।
तदर्हम्। उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे। तस्य भावस्त्वतलौ। आ च त्वात्। ६
ठ नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंगतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः। पृ
थ्वादिभ्य इमनिज्वा। वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च। गुणवचनब्राह्मणादि
भ्यः कर्मणि च। स्तेनाद्यन्नलोपश्च। सख्युर्यः। कपिज्ञात्योर्ढक्।

अष्टा ३३ पं 33

पत्यंतपुरोहितादिभ्यो यक्। प्राणभृज्जातिवयोवचनो[द्गात्र]आदिभ्योऽञ्।
हायनांतयुवादिभ्योऽण्। इगंताच्च लघुपूर्वात्। योपधाद्गुरूपोत्त
माद्वुञ्। द्वंद्वमनोज्ञादिभ्यश्च। गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु।
होत्राभ्यश्छः। ब्रह्मणस्त्वः। पौंक्तिनाच्छच। सर्वकर्मभिसम्पन्नेमा
सान्नस्मैननञ् षोडश ११८। इति पंचमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ धान्या
नां भवने क्षेत्रे खञ्। व्रीहिशाल्योर्ढक्। यवयवकषष्टिकाद्यत्। विभा
षा तिलमाषोमाभंगाणुभ्यः। सर्वचर्मणः कृतः खखञौ। यथामु
खसंमुखस्य दर्शनः खः। तत्सर्वादेः पथ्यंगकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति।
आप्रपदं प्राप्नोति। अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्षयतिनेये
षु। परोवरपरंपरपुत्रपौत्रमनुभवति। अवारपारात्यंतानुकामं गामी।
समांसमां विजायते। अद्यश्वीनावष्टब्धे। आगवीनः। अनुग्वलंगा

मी। अध्वनो यत्खौ। अभ्यमित्राच्छ च। गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे। अश्वस्यै
काहगमः। शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः। व्रातेन जीवति। स
प्तपदीनं सख्यम्। हैयंगवीनं संज्ञायाम्। तस्य पाकमूले पील्वादि
कर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ। पक्षात्तिः। तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ। विन
ञ्भ्यां नानाञौ नसह। वेः शालच्छंकटचौ। संप्रोदश्च कटच्। अवात्कुटार
च्च। नते नासिकायाः संज्ञायां टीटञ्नाटज्भ्रटचः॥ नेर्बिडज्बिरीसचौ
इनच्पिटच्चिकचि च। उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः। कर्मणि घटोऽठच्।
तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच्। प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः। पुरुष
हस्तिभ्यामण्च। यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप्। किमिदंभ्यां वो घः २
किमः संख्यापरिमाणे डति च। संख्याया अवयवे तयप्। द्वित्रिभ्यां तयस्या
यज्वा। उभादुदात्तो नित्यम्। तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः। पाद

अष्टा ५४ पं

34

न्तविंशतेश्च संख्याया गुणस्य निमाने मयट्। तस्य पूरणे डट्। नान्तादसंख्या
देर्मट्। षट्कतिकतिपयचतुरां थुक्। बहुपूगगणसंघस्य
तिथुक्। वतोरिथुक्। द्वेस्तीयः। त्रेः संप्रसारणं च। विंशत्यादिभ्यस्तमडन्य
तरस्यां। नित्यं शतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्च। षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः।
श्रो: मतौ छः सूक्तसाम्नोः। अध्यायानुवाकयोर्लुक्। विमुक्तादिभ्योऽण्। गो
षदादिभ्यो वुन्। तत्र कुशलः पथः। आकर्षादिभ्यः कन्। धनहिर
ण्यात्कामे। स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते। उदराट्ठगाद्यूने। सस्येन परिजातः।
अंशं हारी। तन्त्रादचिरापहृते। ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायां। शीतो
कृ ष्णाभ्यां कारिणि। अधिकम्। अनुकाभिकाभीकः कमिता। पार्श्वे
नान्विच्छति। अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ। तावतिथं ग्रहणमि
ति लुग्वा। स एषां ग्रामणीः। शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे। उत्क उन्म
नाः। ४० कालप्रयोजनाद्रोगे। तदस्मिन्नन्नं प्राये संज्ञायाम्॥

शै न्न न्न ए

लान्निष्कोषणे। सुखप्रियादानुलोम्ये। दुःखात्प्रातिलोम्ये। शूलात्पाके
सत्यादशपथे। मद्रात्परिवापणे। समासान्ताः। न पूज[illegible]। किमः क्षे पे
नञस्तत्पुरुषात्। पथो विभाषा। बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात्॥ पे
ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे। अच् प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः। अक्ष्णो
ऽदर्शनात्। अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मन
साक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजस
निःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धो
क्षोपशुनगोष्ठश्वाः। ब्रह्म[illegible]हस्तिभ्यां वर्चसः। अवसमन्धेभ्यस्तमसः
श्वसो वसीयः श्रेयसः। ७। अन्ववतप्ताद्रहसः। प्रतेरुरसः सप्त
मीस्थात्। अनुगवमायामे। द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः। उपसर्गादध्व
नः। तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः। अह्नः सर्वैकदेशसंख्यात

अष्टा
२५॥
पं
35

पुण्याच्चरात्रेः।अह्नोऽह्न एतेभ्यः।नसंख्यादेः समाहारे।उत्तमैकाभ्यां
च।राजाहःसखिभ्यष्टच्।गोरतद्धितलुकि।अग्राख्यायामुरसः।अ
नोश्मायःसरसांजातिसंज्ञयोः।ग्रामकौटाभ्यांचतक्ष्णः।अतेःशुनः
उपमानादप्राणिषु।उत्तरमृगपूर्वाच्चसक्थ्नः।नावोद्विगोः।अर्द्धा
च्च ५।खार्याःप्राचाम्।द्वित्रिभ्यामंजलेः।अनसन्तान्नपुंसकाच्छंद
सि।ब्रह्मणोजानपदाख्यायाम्।कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम्।द्वंद्वाच्चु
दषहान्तात्समाहारे।अव्ययीभावेशरत्प्रभृतिभ्यः।अनश्च।नपुं
सकादन्यतरस्याम्।नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः।झयः।गिरेश्च
सेनकस्य।बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोःस्वाङ्गात्षच्।अंगुलेर्दारुणि।द्वि
त्रिभ्यांषमूर्द्ध्नः।अप्पूरणीप्रमाण्योः।अन्तर्बहिर्भ्यांचलोम्नः।अञ्नासि
कायाः संज्ञायांनसंचास्थूलात्।उपसर्गाच्च।सुप्रातसुश्वसुदिवशा

कुल्माषादञ् श्रोत्रियंश्छन्दोधीते। श्राद्धमनेनभुक्तमिनिठनौ
पूर्वादिनिः। सपूर्वाच्च। इष्टादिभ्यश्च। छन्दसिपरिपन्थिपरिपरिणौ
पर्यवस्थातरि। अनुपद्यन्वेष्टा। साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायां। क्षेत्रियच्पर
ग्रं ८८८ क्षेत्रेचिकित्स्यः। इन्द्रियमिन्द्रलिंगमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमि
तिवा। तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्। रसादिभ्यश्च प्राणिस्थादातो
लजन्यतरस्यां॥ सिध्मादिभ्यश्च। वत्सांसाभ्यांकामबले। फेना
दिलच्च। लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यःशनेलचः। ५॥ प्रज्ञाश्रद्धा
र्चावृत्तिभ्योणः। तपःसहस्राभ्यांविनीनी। अणच। सिकताशर्कराभ्यां
च। देशेलुबिलचौच। दंतउन्नतउरच्। ऊषसुषिमुष्कमधोरः॥ क
द्युद्रुभ्यांमः। केशाद्वोन्यतरस्यां॥ गांड्यजगात्संज्ञायां॥ काण्डा
ण्डादीरन्नीरचौ। रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलच्। दंतशिखात्

तसंज्ञायां । ज्योत्स्नातमिस्राशृंगिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्म
अष्ट लिनमलीमसाः । अत इनिठनौ ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च । तुंदादिभ्य इल
५।२ च्च । एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् । शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् । रूपादा
पं हतप्रशंसयोर्यप् । २ । अस्मायामेधास्रजो विनिः । बहुलं छंदसि ॥ ५।४
ऊर्णाया युस् । वाचो ग्मिनिः । आलजाटचौ बहुभाषिणि । स्वामि
न्नैश्वर्ये । अर्शआदिभ्योऽच् । द्वंद्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः
कु वातातीसाराभ्यांकुक्च । वयसिपूरणात् ॥ सुखादिभ्यश्च । धर्मशी
ख लवर्णान्ताच्च ॥ हस्ताज्जातौ । वर्णाद्ब्रह्मचारिणि । पुष्करादि
भ्योदेशे । बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् । संज्ञायां मन्मा
भ्याम् ॥ कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः । तुंदिबलिवटेर्भः । अ
हंशुभमोर्युस् ॥ ७ । धान्यानांभ्वा तेन किं सो विमु नामादिभ्यः

च
कालप्रकृतस्मायामेधाविंप्रगतिः॥ इति पंचमाध्यायस्य द्वितीयः पादः
प्राग्दिशो विभक्तिः। किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः। इदम इश्॥
१ एतेतौ रथोः। इदमो हः। किमोत्। वाह्व च छंदसि॥ एतदोऽश्
सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां। पंचम्यास्तसिल्। तसेश्च। पर्यभिभ्यां च
सप्तम्यास्त्रल्। इदमो हः। किमोत्। वा ह च छंदसि। इतराभ्योऽपि
दृश्यंते। सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा। इदमो र्हिल्। अधुना।
दानीं च। तदो दा च। तयोर्दार्हिलौ च छंदसि। अनद्यतने र्हिलन्य
तरस्यां॥ सद्यःपरुत्परार्यैषमः परेद्यँ पूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरि व्यद्य
तरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः। प्रकारवचने थाल्। इदम
स्थमुः। किमश्च। था हेतौ च छंदसि। दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपं
चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः। दक्षिणोत्तराभ्यामत

अष्टा°
पृ°
पं°
37

सुच्। विभाषापरावराभ्याम्। अंचेर्लुक्। उपर्युपरिष्टात्। पश्चा
त्। पश्च पश्चा च छंदसि। उत्तराधरदक्षिणादातिः॥ एनबन्य
तरस्यामदूरेऽपंचम्याः। दक्षिणादाच्। आहि च दूरे। उत्तराच्च। पू
र्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषाम्। अस्ताति च॥ विभाषावर
स्य। संख्याया विधार्थे धा॥ अधिकरणविचाले च। एकाद्धो
ध्यमुञन्यतरस्याम्॥ द्वित्र्योश्च धमुञ्॥ एधाच्च। याप्ये पाशप्।
पू पूरणाद्भागे तीयादन्। प्रागेकादशभ्योऽछंदसि। षष्ठाष्ट
माभ्यां ञ च। मानपश्वंगयोः कन्लुकौ च। एकादाकिनिच्चा
सहाये। भूतपूर्वे चरट्। षष्ठ्या रूप्य च। अतिशायने तमबि
ष्ठनौ। तिङश्च। द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ। अजा
दी गुणवचनादेव। तुश्छंदसि। प्रशस्यस्य श्रः ।२॥ ३७

ज्य च। वृद्धस्य च। अंतिकबाढयोर्नेदसाधौ। युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम्
विन्मतोर्लुक्। प्रशंसायां रूपप्। ईषदसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयरः॥ व
विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु। प्रकारवचने जातीयर्। प्रागिवात्कः॥
अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः। कस्य च दः। अज्ञाते। कुत्सिते॥
संज्ञायां कन्। अनुकंपायाम्। नीतौ च तद्युक्तात्। बह्वचो मनुष्य
नाम्नष्ठज्वा। घनिलचौ च। प्राचामुपादेरडज्वुचौ च॥ ७॥ जाति
नाम्नः कन्। अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च। ठाजादावूर्ध्वं द्वि
तीयादचः। शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात्॥
अल्पे। ह्रस्वे। संज्ञायां कन्। कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः। कुत्वा डुपच्॥
कासूगोणीभ्यां ष्टरच्। वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे। किंयत्तदो
निर्द्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच्। वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच्॥

८

अष्टा
५३
पं
38

एकाच्च प्राचां। अवक्षेपणे कन्। इवे प्रतिकृतौ। संज्ञायां च। लुम्म
नुष्ये। जीविकार्थे चापण्ये। देवपथादिभ्यश्च॥५॥ वस्तेर्ढञ्। शिला
या ढः। शाखादिभ्यो यः। द्रव्यं च भव्ये। कुशाग्राच्छः। समासाच्च त
द्विषयात्। शर्करादिभ्योऽण्। अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्। एकशालायाष्ठ
जन्यतरस्यां। कर्कलोहितादीकक्। प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्
छंदसि। पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्। व्रातच्फञोरस्त्रियां। आ
युधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात्। वृकाट्टेण्य
ण्। दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः। पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञौ।
खोवद्ध अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ्। ञ्यादय
स्तद्राजाः॥१२९॥ प्राग्दिप्रोऽनद्यतने किम्याषत्प्रपच। जातिनाम्नो वह्ने
रेकोऽन्विपालिः॥ इति पंचमाध्यायस्य तृतीयः पादः॥ पादशत ३८

स्यसंख्यादेर्वीप्सायांवुन्लोपश्च। दंडव्यवसर्गयोश्च। स्थूलादिभ्यःप्र
कारवचनेकन्। अनत्यंतगतौक्तात्। नसामिवचने। बृहत्याआच्छा
दने। अषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः। विभाषा
ञ्चेरदिक्स्त्रियां। जात्यंताच्छबंधुनि। स्थानांताद्विभाषासस्थानेनेतिचेत्।
किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे। अमुचछंदसि। अनुगादिनष्ठक्॥
णचस्स्त्रियामञ्। अणिनुणः। विसारिणोमत्स्ये। संख्यायाःक्रियाभ्या
वृत्तिगणनेकृत्वसुच्। द्वित्रिचतुर्भ्यःसुच्। एकस्यसकृच्च। विभाषाबहो
र्धाविप्रकृष्टकाले॥१॥ तत्प्रकृतवचनेमयट्। समूहवच्चबहुषु।
अनंतावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः। देवतांतात्तादर्थ्येयत्। पादार्घाभ्यां
च। अतिथेर्ञ्यः। देवात्तल्। अवेःकः। यावादिभ्यःकन्। लोहितान्मणौ।
वर्णेचानित्ये। रक्ते। कालाच्च। विनयादिभ्यष्ठक्। वाचोव्याहृतार्थायां॥

अष्टा
५
पं

नद्युक्तात्कर्मणोण। ओषधेरजातौ। प्रज्ञादिभ्यश्च। मृदस्तिकन्। स
स्नौ प्रशंसायां २। वृकज्येष्ठाभ्यां तिलतातिलौ च छन्दसि। बह्वल्पार्था
च्छस्कारकादन्यतरस्यां। संख्यैकवचनाच्च वीप्सायां। प्रतियोगे
पंचम्यास्तसिः। अपादाने चाहीयरुहोः। अतिग्रहाव्यथनक्षेपे
ष्वकर्त्तरि तृतीयायाः। हीयमानपापयोगाच्च। षष्ठ्या व्याश्रये
रोगाच्चापनयने। कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्त्तरि च्विः। अरुर्मनश्चक्षु
श्चेतोरहोरजसां लोपश्च। विभाषा साति कार्त्स्न्ये। अभिविधौ संप
दा च। तदधीनवचने। देये त्रा च। देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वि
तीयासप्तम्योर्बहुलम्। अव्यक्तानुकरणाद् द्व्यजवरार्द्धादनितौ डा
च्। कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ। संख्यायाश्च गुणान्ता
याः। समयाच्च यापनायाम्। सपत्त्रनिष्पत्त्रादतिव्यथने। निष्कु ३९

रिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः ६। नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरा
न्यतरस्यां। नित्यमसिच्प्रजामेधयोः। बहुप्रजाश्छन्दसि। धर्मादनि
च्केवलात्। जंभासुहरिततृणसोमेभ्यः। दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे। इ
च्कर्मव्यतिहारे। द्विदंड्यादिभ्यश्च। प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः। ऊर्ध्वाद्विभा
षा। ऊधसोऽनङ्। धनुषश्च। वा संज्ञायाम्। जायाया निङ्। गन्धस्येदु
त्पूतिसुसुरभिभ्यः। अल्पाख्यायाम्। उपमानाच्च। पादस्य लोपो
ऽहस्त्यादिभ्यः। कुंभपदीषु च। संख्यासुपूर्वस्य ७ वयसि दंतस्य दतृ
छंदसि च। स्त्रियां संज्ञायां। विभाषा श्यावारोकाभ्यां। अग्रान्तशु
द्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च। ककुदस्यावस्थायां लोपः। त्रिककुत्पर्व
ते। उद्विभ्यां काकुदस्य। पूर्णाद्विभाषा। सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः

अष्ट
५
पं 40

अः स्वभृतिभ्यः कप् । स्त्रियां स्त्रियां । नद्यृतश्च । पूर्वादिभ्यो भाषा । नसंज्ञा ।
याम् । ईयसश्च । वन्दितेभ्रातुः । ऊरुपदं धूदसि । नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे
निष्प्रवाणिश्च ॥ ८ । पादस्य लोपस्य नन्यप्रकृतेनवृक ईपष्टम्भ्यामुप च्चाः
नवनप्रवृत्तवार्यन्तस्तु सुभ्यो वयसि विंशत्तिः ॥ इति पंचमोऽध्या
यः समाप्तः ॥ एकाचो द्वे प्रथमस्य । अजादेर्द्वितीयस्य । नन्द्राः सं
योगादयः । पूर्वोऽभ्यासः । उभे अभ्यस्तम् । जक्षित्यादयः षट् । जुहो
तीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । लिटि धातोरनभ्यासस्य । सन्यङोः पूर्वो । च
ङि । दाधूवन्नसाङ्कुम्भीर्श्वधश्च । ष्याङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरु
षे । बंधुनिवकुवृद्रिकै । वचिस्वपियजादीनां किति । ग्रहिज्याव
यि व्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च । लि
ट्यभ्यासस्योभयेषां । स्वापेश्चङि । स्वापिस्यमिव्येञां यङि । नवष्टः २

पु

र्ययः की स्फायः स्फी निष्ठायाम्। स्त्यः प्रपूर्वस्य। द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोःश्यः॥
प्रतेश्च। विभाषाभ्यवपूर्वस्य। शृतं पाके। प्यायः पी। लिड्यङोश्च। विभा
षा श्वेः। णौ च संश्चङोः। ह्वः संप्रसारणम्। अभ्यस्तस्य च। बहुलं छन्दसि॥
चायः की। अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताः श्रिता
माशीराशीर्त्ताः। न संप्रसारणे संप्रसारणम्। लिटि वयो यः। वश्चा
स्यान्यतरस्यां किति वेञः २ ल्यपि च ज्यश्च। विभाषा परेः। आदेच उ व्यश्च
पदेशेऽशिति। न व्यो लिटि। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि। क्रीङ्जीनां णौ॥ ले
ते सिध्यतेरपारलौकिके। मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च। विभाषा
लीयतेः। खिदेश्छन्दसि। अपगुरो णमुलि। चिस्फुरोर्णौ॥ प्रजने
वीयतेः॥ बिभेतेर्हेतुभये॥ नित्यं स्मयतेः। सृजिदृशोर्झल्यमकिति॥
अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्यां। शीर्षंश्छन्दसि॥ ये च तद्धिते॥ अचि

५

अष्टा ष

ष्टीर्घः ॥ पदन्तेभ्यस्स्त्वन्निप्रासन्नृषद्षन्यकश्चुकन्तुदुग्रासन्नसुसप्तम्

तिषु ॥ धात्वादेषःसः ॥ णोनः ॥ लोपोव्योर्वलि ॥ वेरपृक्तस्यलुप्तभ्योः

दीर्घान्नुटितस्यपृक्तोहल ॥ एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः ॥ पूर्वपंचदस्विबकुलम् ॥

ह्रस्वस्यपितिकृतितुक् ॥ संहितायां ॥ छेच ॥ आङ्माङोश्च ॥ दीर्घात्

पदान्ताद्वा ॥ इकोयणचि ॥ एचोऽयवायावः ॥ वान्तोयिप्रत्यये ॥ धातो

स्तन्निमित्तस्यैव ॥ ७ ॥ क्षय्यजय्यौशक्यार्थे ॥ क्रय्यस्तदर्थे ॥ भय्यप्र

वय्येचछंदसि ॥ एकःपूर्वपरयोः ॥ अंतादिवच्च ॥ षत्वतुकोरसिद्धः ॥

आद्गुणः ॥ वृद्धिरेचि ॥ एत्येधत्यूठ्सु ॥ आटश्च ॥ उपसर्गादृतिधातौ ॥

वासुप्यापिशलेः ॥ औतोम्शसोः ॥ एङिपररूपम् ॥ ओमाङोश्च ॥ उ

स्यपदान्तात् ॥ अतोगुणे ॥ अव्यक्तानुकरणस्यातइतौ ॥ नाम्रेडि

तस्यांत्यस्यन्तुवा ॥ नित्यमाम्रेडितेडाचि ॥ ५ ॥ अकःसवर्णेदीर्घः ॥ प्रथ
मयोःपूर्वसवर्णः ॥ तस्माच्छसोनःपुंसि ॥ नादिचि ॥ दीर्घाज्जसिच ।
वाछंदसि ॥ अमिपूर्वः ॥ संप्रसारणाच्च ॥ एङःपदांतादति ॥ ङसि
ङसोश्च ॥ ऋतउत् ॥ ख्यत्यात्परस्य ॥ अतोरोरप्लुतादप्लुते ॥ हशिच ॥
प्रकृत्यांतःपादमव्यपरे ॥ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवंत्ववस्युषुच ॥
यजुष्युरः ॥ आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेंबेंबालेंबिकेपूर्वे ॥ अंगइत्या
दौच ॥ अनुदात्तेचकुधपरे ॥ अवपथासिच ॥ सर्वत्रविभाषागोः ॥ अव
ङ्स्फोटायनस्य ॥ इंद्रेच ॥ प्लुतप्रगृह्याअचिनित्यं ॥ आङोनुनासिकश्छं
दसि ॥ इकोसवर्णेशाकल्यस्यह्रस्वश्च ॥ ऋत्यकः । अप्लुतवदुपस्थि
ते ॥ ई३चाक्रवर्मणस्य ॥ दिवाउत् ॥ एतत्तदोःसुलोपोकोरनञ्समासेह
लि ॥ स्यश्छंदसिबहुलं ॥ सोचिलोपेचेत्पादपूरणम् ॥ सुट्कात्पूर्वः ॥

अड्भ्यासव्यवायेऽपि ॥ संपर्युपेभ्यः भूषणे समवाये च ॥ उपात्प्रतिय
त्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु । किरतौ लवने ७ हिंसायां प्रतेश्च ॥ अ
पाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने ॥ कुस्तुम्बुरूणि जातिः ॥ अपरस्प
राः क्रियासातत्ये ॥ गोष्पदं सेवितप्रमाणेषु ॥ आस्पदं प्र
तिष्ठायाम् ॥ आश्चर्यमनित्ये ॥ वर्चस्केऽवस्करः ॥ अपस्करो रथाङ्गम् ॥
विष्किरः शकुनौ वा ॥ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ॥ प्रतिष्कशश्च कशेः ॥ प्र
स्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ॥ मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः ॥ का
स्तीराजस्तुन्दे नगरे ॥ कारस्करो वृक्षः ॥ पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायां
अनुदात्तं पदमेकवर्जम् ॥ कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः ॥ उञ्छादीनां च ८
अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः ॥ धातोः ॥ चितः ॥ तद्धितस्य कितः
तिसृभ्यो जसः ॥ चतुरः शसि ॥ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः ॥ अ ७२

न्तोऽदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे ॥ अंचेश्छंदस्यसर्वनामस्था
नम् ॥ ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः ॥ अष्टनो दीर्घात् ॥ शतुरनुमो नद्यजादी ॥
उदात्तयणो हल्पूर्वात् ॥ नोङ्धात्वोः ॥ ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् ॥ नामन्यत
रस्याम् ॥ ङ्याश्छंदसि बहुलं ॥ षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः ॥ झल्युपोत्तम ञ
म् ॥ विभाषा भाषायाम् ॥ न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः ॥ दिवो
झल् ॥ नृ चान्यतरस्याम् ॥ तित्स्वरितम् ॥ तास्यनुदात्तेन्ङिददुप र
देशाल्ल सार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः ॥ आदिः सिचोऽन्यतरस्याम्
स्वपादिहिंसामच्यनिटि ॥ अभ्यस्तानामादिः ॥ अनुदात्ते च ॥ स
र्वस्य सुपि ॥ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति ॥
लिति ॥ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् ॥ अचः कर्तृयकि ॥ थलि च सेटी
डन्तो वा ॥ ञ्नित्यादिर्नित्यम् ॥ आमंत्रितस्य च ॥ पथिमथोः सर्वना
मस्थाने ॥ अंतश्च तवै युगपत् ॥ २० ॥ क्षयो निवासे ॥ जयः करणम् ॥

अष्टा ५२ ॥

वृषादीनां च । संज्ञायामुपमानम् ॥ निष्ठा च द्व्यजनात् । शुष्कधृष्टौ ॥ आ
शितः कर्ता । रिक्ते विभाषा ॥ जुष्टार्पिते च छंदसि ॥ नित्यं मंत्रे ॥ युष्म
दस्मदोर्ङसि ङयि च ॥ यतोऽनावः ईडवंदवृशंसदुहां ण्यतः ॥
ष विभाषा वेण्विंधानयोः ॥ त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् ॥
उपोत्तमं रिति ॥ चङ्यन्यतरस्याम् ॥ मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियां ॥
अंतोऽवत्याः ॥ ईवत्याः । चौ । समासस्य ३ ॥ एकाच पूर्वापरयोश्च स्त्रिया
कः ॥ सर्वत्रैव वयस्याश्चिहिंसायामनुदात्तस्य विभाषा छंदसि ईवत्या
स्त्रीणि ॥ षष्ठस्य प्रथमः पादः ॥ बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् ॥
तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः
वर्णो वर्णेष्वनेते ॥ गाधलवणयोः प्रमाणे ॥ दायाद्यं दायादे ॥ प्रति
बंधे चिरकृच्छ्रयोः ॥ पदेऽपदेशे ॥ निवाते वातत्राणे ॥ शारदेऽना
र्तवे ॥ अध्वर्युकषाययोर्जातौ ॥ सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ॥

द्विगौप्रमाणे ॥ गंतव्यपण्यंवाणिजे ॥ मात्रोपज्ञोपक्रमछायेनपुंसके ॥
सुखप्रिययोर्हिते ॥ स्त्रीयांच ॥ स्वंस्वामिनि ॥ पत्यावैश्वर्ये ॥ नभूवाक्चिद्दि
धिषु ॥ वाभुवनम् ॥ २ ॥ आशंकाबाधनेदीयःसु संभावने ॥ पूर्वेभूतपूर्वे ॥
सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषुसामीप्ये ॥ विस्पष्टादीनिगुणवच
नेषु ॥ श्रज्यावमकन्पापवत्सुभावेकर्मधारये ॥ कुमारश्च ॥ आदिःप्रत्ये
नसि ॥ पूगेष्वन्यतरस्याम् ॥ इगंतकालकपालभगालशरावेषुद्विगौ ॥ ब
ह्वन्यतरस्याम् ॥ दिष्टिवितस्त्योश्च ॥ सप्तमीसि द्धशुष्कपक्वबंधेष्वका
लात् ॥ परिप्रत्युपापावर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु ॥ राजन्यबहुवचन
द्वंद्वेंधकवृष्णिषु ॥ संख्या ॥ आचार्योपसर्जनश्चांतेवासी ॥ कार्तकौजपाद
यश्च ॥ महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिल
रौरवप्रवृद्धेषु ॥ क्षुल्लकश्चवैश्वदेवे ॥ उष्ट्रःसादिवाम्योः ॥ २ गौःस

अष्टा
७४
घ

दसादिसारथिषु॥ कुत्सार्हे पतुरिन्द्रगुर्वसूतजारत्यपलीलहरेडकहूपा
पारेवडवानैनिलकहूपण्यकंवलोदासीभारणांच॥ चतुर्थीतदर्थे॥
अर्थेनोच॥ कर्मप्रवचनीयेनिघ्न॥ अहीनेद्वितीया॥ तृतीया कर्मणि
गतिरनंतरः॥ नोदाचनिन्तिकृत्यनो॥ नवैचांनध्ववृषपन्॥ अ
निगंतोंचतोवपत्यये॥ न्यधीच॥ ईषदन्यतरस्याम्॥ हिरण्यपरि
माणंधने॥ प्रथमोचिरोपसंपन्नो॥ कतरकतमौकर्मधारये॥ आ
र्यो ब्राह्मणकुमारयोः॥ राजाच॥ षष्ठीप्रत्येनसि॥ ३॥ क्तेनित्यार्थे
ग्रामः शिल्पिनि॥ राजाचप्रशंसायाम्॥ आदिरुदात्तः॥ सप्तमीहारिणौध
र्म्ये हरणे॥ युक्तेच॥ विभाषाध्यक्षे॥ पापंचशिल्पिनि॥ गोत्रांतेवासि
माणवब्राह्मणेषु क्षेपे॥ अंगानिमैरेयभक्ताख्यानदर्थेषु॥ भाविड
लसिंहसैंधवेषूपमाने॥ अकेजीविकार्थे॥ प्राचांक्रीडायाम्॥ अ
णिनियुक्ते॥ शिल्पिनिचाकृञः॥ संज्ञायांच॥ गोतंतियवंपाले॥

३ मालादीनांच। अमहन्नवंनगरेनुदीचां। अर्मे

णिनि। उपमानंशब्दार्थप्रकृतावेव ८ ॥ युक्तारोह्यादयश्च ॥ दीर्घकाशतुषभ्रा
ष्ट्रवटंजे ॥ अन्त्यात्पूर्वंबह्वचः ॥ ग्रामेनिवसंतः ॥ घोषादिषुच ॥ छात्र्यादयः
शालायां ॥ प्रस्थेवृद्धमकर्क्यादीनाम् ॥ अन्तः सर्वंगुणकार्त्स्न्ये संज्ञायां
गिरिनिकाययोः ॥ कुमार्यांवयसि ॥ उदकेकेवले ॥ द्विगौक्रतौ ॥ सभायांन
पुंसके ॥ पुरेप्राचां ॥ अरिष्टगौडपूर्वेच ॥ ९ नहास्तिनफलकमार्देयाः ॥
कुसूलकूपकुंभशालंबिले ॥ दिक्शब्दाग्रामजनपदाख्यानचानराटे २
षु ॥ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि ॥ उत्तरपदवृद्धौसर्वंच ॥ बहुव्रीहौ
विश्वंसंज्ञायाम् ॥ उदराश्वेषुषु ॥ क्षेपे ॥ नदीबंधुनि ॥ निष्ठोपसर्गपूर्वम
न्यतरस्याम् ॥ उत्तरपदादिः ॥ कर्णोवर्णलक्षणात् ॥ संज्ञौपम्ययोश्च ॥ कंठ
पृष्ठग्रीवाजंघंच ॥ शृंगमवस्थायांच ॥ नञोजरमरमित्रमृताः ॥ सोर्मन
सीअलोमोषसी ॥ क्रत्वादयश्च ॥ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसि ॥ वीरवीर्यौच
२ कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे ॥ कंसमंथशूर्पपाय्य ।

चावर्णंद्व्यच्त्र्यच्॥ नभूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम्

॥ २६ ५ ॥

अष्टा
७५

कांडंद्विगौ ॥ तत्पुरुषेशालायांनपुंसके कंथाच ॥ आदिश्चिहणादीनाम्
चेलखेटकटुककांडंगर्हायां चीरमुपमानम् ॥ पललसूपशाकंमिश्रे
कूलसूदस्थलकर्षाःसंज्ञायाम् ॥ अकर्मधारयेराज्यम् ॥ वर्ग्यादयश्च ॥ पुत्रःपुंभ्यः
नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः ॥ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः ॥
षट्चकांडादीनि ॥ कुंडंवनं ॥ प्रकृत्याभगालम् ॥ शितेर्नित्याबह्वज्बहु
व्रीहावभसत् ॥ गतिकारकोपपदात्कृत् ॥ उभेवनस्पत्यादिषु युगप
त् ॥ देवताद्वंद्वेच ॥ नोत्तरपदेनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमंथिषु ॥ अं
तः ॥ थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् ॥ सूपमानात्क्तः ॥ संज्ञायामनाचिता
दीनाम् ॥ प्रवृद्धादीनांच ॥ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि ॥ इत्थंभूतेन
कृतमितिच ॥ अनोभावकर्मवचनः ॥ मन्क्तिन्व्याख्यानशयना
सनस्थानयाजकादिक्रीताः ॥ सप्तम्याःपुण्यम् ॥ ऊनार्थकलहंतृ
तीयायाः ॥ मिश्रंचानुपसर्गमसंधौ ॥ नञोगुणप्रतिषेधेसंपाद्यर्हहित

ताऽलमर्थास्तद्धिताः ययतोश्चातदर्थे ॥ अच्कावशक्तौ ॥ आक्रोशे च ॥
संज्ञायाम् ॥ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च ॥ ८ ॥ विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्ण
शुचिषु ॥ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने सं ए
ख्यायाः स्तनः विभाषा छन्दसि ॥ संज्ञायां मित्राजिनयोः ॥ व्यवायि
नोऽन्तरम् ॥ मुखं स्वाङ्गम् ॥ नाव्ययदिक्शब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथु
वत्सेभ्यः निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् ॥ जातिकालसुखादिभ्योऽना
न च्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः वा जाते ॥ नञ्सुभ्याम् ॥ कपि पू
र्वम् ॥ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वं बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि ॥ न गुणादयो
ऽवयवाः ॥ उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु ॥ वनं समासे ॥ अन्तः ॥ ६ ॥ अ
न्तश्च ॥ न निविभ्याम् ॥ परेरभितोभावि मण्डलम् ॥ प्रादस्वाङ्गं संज्ञायां
निरुदकादीनि च ॥ अभेर्मुखम् ॥ अपाच्च ॥ स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्व
कुक्षिसीरनामनाम च ॥ अधेरुपरिस्थम् ॥ अनेरप्रधानकनीयसी ॥

अष्टा
६६
ष

पुरुषश्चान्वादिष्टः ॥ अतेरकृत्पदे ॥ नेरनिधाने । प्रतेरंश्वादयस्तत्पु
रुषे ॥ उपाद्व्यजजिनमगौरादयः ॥ सोरवक्षेपणे ॥ विभाषोत्पुच्छे
द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्द्धसु बहुब्रीहौ । सक्थं चाक्रान्तात् ॥ परादिश्छं
दसि बहुलम् ॥ १० बहुब्रीहावाद्युदात्तगोः सादन्तौ निर्ये पुन्नान
शास्त्रिनञ्कालतौ देवना । विभाषाननि वोके नविंशतिः ॥ षष्ठस्य
द्वितीयः पादः ॥ अलुगुत्तरपदे ॥ पंचम्याः स्तोकादिभ्यः ॥ ओजःस
होम्भस्तमसस्तृतीयायाः ॥ मनसः संज्ञायाम् ॥ आज्ञायिनि च ॥
आत्मनश्च ॥ वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः ॥ परस्य च ॥ हलदन्ता
त्सप्तम्याः संज्ञायाम् ॥ कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ॥ मध्याद्गुरो ॥
अमूर्द्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे ॥ बंधे च विभाषा ॥ तत्पुरुषे कृति
बहुलम् ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवां जे ॥ विभाषा वर्षक्षरशर
वरात् ॥ घकालतनेषु कालनाम्नः ॥ शयवासवासिष्वकालात् ॥

न्या

नू

नेसिद्धबध्नातिषु च स्थे च भाषायाम् २ षष्ठ्या आक्रोशे पुत्रेऽन्यतरस्याम् ऋतो विद्यायोनिसं
बंधेभ्यः विभाषा स्वसृपत्योः आनङृतो द्वन्द्वे देवताद्वन्द्वे च ईदग्नेः सोमव
रुणयोः इद्वृद्धौ दिवो द्यावा दिवसश्च पृथिव्याम् उषासोषसः मातरपितरावुदीचा
म् पितरामातरा च च्छन्दसि स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणी
प्रियादिषु तसिलादिष्वाकृत्वसुचः क्यङ्मानिनोश्च न कोपधायाः संज्ञापूरण्योश्च
वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे स्वाङ्गाच्चेतः २ जातेश्च पुंवत्कर्मधा
रयजातीयदेशीयेषु घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः नद्याः शे
षस्यान्यतरस्याम् उगितश्च आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः द्व्यष्टनः संख्याया
मबहुव्रीह्यशीत्योः त्रेस्त्रयः विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम् हृदयस्य हृल्लेख
यदण्लासेषु वा शोकष्यञ्रोगेषु पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु पद्यत्यतदर्थे हिमका
षिहतिषु च ऋचःशे वा घोषमिश्रशब्देषु उदकस्योदः संज्ञायाम् पेषंवासवाहनधिषु च

त्री

एकतद्धिते चा ङ्यापोः संज्ञाछंदसोर्बहुलं त्वे च ।
इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु ।

एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् ॥ मंथौदनसक्तुबिंदुवज्रभारहारवीव
अष्टा॰ ६ धगाहेषु च ॥ इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य ॥ खित्यनव्ययस्य ॥ अरुर्द्विषद
५७ जंतस्य मुम् ॥ इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ॥ वाचंयमपुरंदरौ च ॥ कारेस
त्यागदस्य ॥ श्येनतिलस्य पाते ञे ॥ रात्रेः कृति विभाषा ॥ नलोपो नञः ॥ पत
॥ तस्मान्नुडचि ॥ नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुं
सकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ॥ एकादिश्चैकस्य चादुक् ॥ नगोऽप्रा
णिष्वन्यतरस्याम् ॥ सहस्य सः संज्ञायाम् ॥ ग्रंथांताधिके च ॥ द्वि
तीये चानुपाख्ये ॥ अव्ययीभावे चाकाले ॥ वोपसर्जनस्य ॥ प्रकृत्या
शिष्यगोवत्सहलेषु ॥ समानस्य छंदस्यमूर्द्धप्रभृत्युदर्के
षु ॥ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचन
बंधुषु ॥ चरणे ब्रह्मचारिणि ॥ तीर्थे ये ॥ विभाषोदरे ॥ दृग्दृशवतुषु

म्नु॥ इदंकिमेत्तीवकपाकी॥ आसर्वनाम्नः॥ विष्वग्देवयोश्चटेरद्र्यंचतौ
वप्रत्यये॥ समः समि॥ तिरसस्तिर्यलोपे॥ सहस्यसध्रिः॥ सधमाद
स्थयोश्छंदसि॥ द्व्यंतरुपसर्गेभ्योऽपईत्॥ ऊदनोर्देशे॥ अषष्ठ्यत
तीयास्थस्यान्यस्यदुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागे
छेषु॥ अर्थेविभाषा॥ ५॥ कोःकत्तत्पुरुषेचि॥ रथवदयोश्च॥ तृणेच
जातौ॥ कापथ्यक्षयोः॥ ईषदर्थे॥ विभाषापुरुषे॥ कवंचोष्णे॥ प
थिचच्छंदसि॥ पृषोदरादीनियथोपदिष्टम्॥ संख्याविसाय्यपूर्व
स्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यांङौ॥ ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोऽणः॥ सहिवहो
रोदवर्णस्य॥ साढ्येसाढ्वासाढेतिनिगमे॥ संहितायाम्॥ कर्णेल
क्षणस्याविष्टाष्टपंचमणिभिन्नच्छिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य
नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ॥ वनगिर्योः संज्ञा

यांकोऽटाकिंपुड्लुकटीनाम्॥वले। मनोऽबकुचैनजिसदीनाम्॥प्रा

अष्टा दीनांच॥ इकोऽबरूपीला:॥उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येषुबकुलं

७८ इक:काशे॥दक्षि॥अष्टन:संज्ञायाम्॥छंदसिच।चि नेकपि

प विपूर्वस्यवस्तुस्मृटे:नरे संज्ञायाम्॥मित्रेचर्षौ॥मंत्रेसोमाश्वे

न्द्रियविश्वदेव्यस्यमतौ॥ ओषधेश्चविभक्तावप्रथमायाम्॥

ऋचितुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम्॥इक:सुञि॥द्व्यचोऽतस्तिङ:

निपातस्यच॥अन्येषामपिदृश्यते॥चौ॥संप्रसारणस्य॥ष्यलुक

षष्ठ्याऽन्ते इकोह्रस्वोवायीभाकेकोः।कादिकेवरूपर्केनविंशा

ति॥षष्ठस्यतृतीयःपादः॥अंगस्य॥हल:॥नामि॥नतिसृचतु

सृ॥छंदस्युभयथा॥नृच॥नोपधायाः॥सर्वनामस्थानेचासंबुद्धौ

वाषपूर्वस्यनिगमे॥सांतमहत:संयोगस्य॥अप्तृन्तृस्वसृनप्तृ

नेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम्॥ इन्हन्पूषार्यम्णां शौ॥ सौ

च॥ अत्वसन्तस्य चाधातोः॥ अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति॥ अ

ज्झन ज्झनगमां सनि॥ तनोतेर्विभाषा॥ क्रमश्च क्त्वि॥ च्छ्वोः शूडनुना

सिके च॥ ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च २॥ राल्लोपः॥ अ

८ सिद्धवदत्राभात्॥ श्नान्नलोपः॥ अनिदितां हल उपधायाः

क्ङिति॥ दंशसञ्जस्वञ्जां शपि॥ रञ्जेश्च॥ घञि च भावकरणयोः

स्यदो जवे॥ अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः॥ नाञ्चेः पूजायाम्॥

क्त्विस्कन्दिस्यन्दोः॥ जान्तनशां विभाषा॥ भञ्जेश्च चिणि॥ शास इद

ङ्हलोः॥ शा हौ॥ हन्तेर्जः॥ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्या

दीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति॥ वा ल्यपि॥ न क्तिचि दीर्घ

श्च॥ गमः क्वौ २॥ विड्वनोरनुनासिकस्यात्॥ जनसनखनां स

अष्टा ७२ ष

ञ्झलोः॥ ये विभाषा॥ तनोतेर्यकि॥ सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यत
रस्याम्॥ आर्द्धधातुके॥ भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम्॥ अतो लो
पः॥ यस्य हलः॥ क्यस्य विभाषा॥ णेरनिटि॥ निष्ठायां सेटि॥
जनिता मंत्रे॥ शमिता यज्ञे॥ अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु॥ ल्य
पि लघुपूर्वात्॥ विभाषापः॥ युप्लुवोर्दीर्घश्छंदसि॥ क्षियः॥
निष्ठायामण्यदर्थे॥ वाक्रोशदैन्ययोः॥ स्यसिच्सीयुट्तासिषु
भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च॥ दीङो युड
चि क्ङिति॥ आतो लोप इटि च॥ ईद्यति॥ घुमास्थागापाजहातिसां
हलि॥ एर्लिङि॥ वान्यस्य संयोगादेः॥ न ल्यपि॥ मयतेरिदन्यतर
स्यां॥ लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः॥ आडजादीनाम्॥ छंदस्यपि दृश्य
ते॥ न माङ्योगे॥ बहुलं छंदस्यमाङ्योगेपि॥ इरयो रे॥ अचि

लै

ष्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ॥ अभ्यासस्यासवर्णे ॥ स्त्रियाः ॥ वाम्शसोः ४
इणो यण् ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ॥ ओः सुपि ॥ वर्षाभ्वश्च ॥ न
भूसुधियोः ॥ छंदस्युभयथा ॥ हुश्नुवोः सार्वधातुके ॥ भुवो वुग्लु
ङ्लिटोः ॥ ऊदुपधाया गोहः ॥ दोषो णौ ॥ वा चित्तविरागे ॥ मितां ह्रस्वः ॥
चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् ॥ खचि ह्रस्वः ॥ ह्लादो निष्ठायाम् ॥ छादेर्घे
ऽद्व्युपसर्गस्य ॥ इस्मन्त्रन्क्विषु च ॥ गमहनजनखनघसां लोपः
क्ङित्यनङि ॥ तनिपत्योश्छन्दसि ॥ घसिभसोर्हलि च ५ ॥ हुझ
ल्भ्यो हेर्धिः ॥ श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छन्दसि ॥ अङितश्च ॥ चिणो लु
क् ॥ अतो हेः ॥ उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् ॥ लोपश्चास्यान्य
तरस्याम्वोः ॥ नित्यं करोतेः ॥ ये च ॥ अत उत्सार्वधातुके ॥ श्नसो
रल्लोपः ॥ श्नाभ्यस्तयोरातः ॥ ई हल्यघोः ॥ इद्दरिद्रस्य ॥ भियो

अष्टा
५०
ष

न्यतरस्याम्॥ जहातेश्च॥ आ च हौ॥ लोपो यि॥ घ्वसोरेद्धावभ्यासलो
पश्च॥ अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि॥ थलि च सेटि॥ तॄफल
भजत्रपश्च॥ राधो हिंसायां॥ वा जॄभ्रमुत्रसाम्॥ फणां च सप्ता
नाम्॥ न शसददवादिगुणानाम्॥ अर्वणस्त्रसावनञः॥ मघवा
बहुलम्॥ भस्य॥ पादः पत्॥ वसोः संप्रसारणम्॥ वाह ऊठ्॥ श्वयु
वमघोनामतद्धिते॥ अल्लोपोऽनः॥ षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि॥ विभा
षा ङिश्योः॥ न संयोगाद्वमन्तात्॥ अचः॥ उदीत्॥ आतो धातोः॥ मं
त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः॥ ति विंशतेर्डिति॥ टेः॥ नस्तद्धिते॥ अह्नष्टखोरे
व॥ ओर्गुणः॥ ढे लोपोऽकद्र्वाः॥ यस्येति च॥ सूर्यतिष्यागस्त्य
मत्स्यानां य उपधायाः॥ हलस्तद्धितस्य॥ आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति
क्यच्व्योश्च॥ बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्॥ तुरिष्ठेमेयस्सु॥ टेः॥ स्थूल
दूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः॥ प्रियस्थिर

विसंलोः आतोयुक्चिण्कृतोः । नेऽदन्तोपदेयूत्समांतस्याना चमेः अनि
वध्योप्त्व ॥ आतौ ह्री ब्लीरीक्नूयीदमाय्यातांपुक्णौ ॥ पूयाच्छा साच्छू व्यावेपां
युक् वेऽविधूनजेऽनुक् । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने, भियोहे
तुभयेष्टुक् । २ स्फायोवः याटेसगतेऽतः रुहः पोऽन्यतरस्यां प्रत्ययस्था
त्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः ॥ नपासयोः उदीचामातः स्थानेयकपूर्वायाः
भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वानञ्पूर्वाणामपि ॥ अभाषितपुंस्काच्च । आदाचार्याणां ।
ठस्यकः इसुसुक्तान्तात्कः वस्रोः कुविरूपतेः न्यङ्कादीनां च हो हन्तेर्ञ्णि
न्नेषु अभ्यासाच्च हेरचङि सनिलिटोर्जेः विभाषाचेः नक्षादेः अर्जिवृद्ध्या
श्च २ भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः प्रयाज्यानुयाज्यौ यज्ञाङ्गे वञ्चेर्गतौ ओक
उचः के स्पय अवपूर्वके यजयाचरुचप्रवचर्चश्च वचोऽशब्दसंज्ञायाम् प
याज्यानियाज्यौ पापूर्व्यात् स्वर्थे भोज्यंभक्ष्ये घोर्लोपो लेटिवा ओतः श्यनि वस
स्याति लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये शमामष्टानां दीर्घः श्यनि

अष्टा
॥५५
स

ष्ठिवुक्लमुञ्चमां शिति क्रमः परस्मैपदेषु इषुगमियमां छः पाघ्राध्मास्थाम्ना
दाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्छधौशीयसीदाः
ज्ञाजनोर्जा प्वादीनां ह्रस्वः ७ मीनातेर्निगमे मिदेर्गुणः जुसि च सार्वधातुका
र्धधातुकयोः जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु पुगन्तलघूपधस्य च नाभ्यस्तस्याचि पि
ति सार्वधातुके भूसुवोस्तिङि उतो वृद्धिर्लुकि हलि ऊर्णोतेर्विभाषा गुणो
ऽपृक्ते तृणह इम् ब्रुव ईट् यङो वा तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके अस्तिसिचोऽपृ
क्ते बहुलं छन्दसि रुदश्च पञ्चभ्यः अड्गार्ग्यगालवयोः अदः सर्वेषाम् ५ अ
तो दीर्घो यञि सुपि च बहुवचने झल्येत् ओसि च आङि चापः सम्बुद्धौ च अम्बा
र्थनद्योर्ह्रस्वः ह्रस्वस्य गुणः जसि च ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः घेर्ङिति
ए आण्नद्याः याडापः सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम्
ङेराम्नद्याम्नीभ्यः इदुद्भ्याम् औत् अच्च घेः आङो नाऽस्त्रियाम् ६ देविका
ट्वनास्फायेरभ्रुजमीनातेस्पृतोविंशति ॥ इति सप्तमस्य तृतीयः पादः ॥
णौ च ङ्युपधाया ह्रस्वः नाग्लोपिशास्वृदिताम् भ्राजभासभाषदीपजीवमी

लपीडामन्यतरस्याम् । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य । तिष्ठतेरित् ।
जिघ्रतेर्वा उर्ऋत् । नित्यं छन्दसि । दयतेर्दिगि लिटि । ऋतश्च संयो
गादेर्गुणः । ऋच्छत्यृताम् । शृदॄप्रां ह्रस्वो वा । केऽणः । न कपि । आ
पोऽन्यतरस्याम् । ऋदृशोऽङि गुणः । अस्यतेस्थुक् । श्वयतेरः ।
पतः पुम् । वच उम् । शीङः सार्वधातुके गुणः । अयङ् यि क्ङिति । उ
पसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः । एतेर्लिङि । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः
। रीङृतः । रिङ् शयग्लिङ्क्षु । गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । यङि च
ई घ्राध्मोः । अस्य च्वौ । क्यचि च । अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापि
पासागर्द्धेषु । न छन्दस्यपुत्रस्य । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रि
षण्यति । अश्वाघस्यात् । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । कव्यध्व
रपृतनस्यर्चि लोपः । द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति ॥ २ पा

अष्टा
५६
सा

केरन्यतरस्याम्। दधातेर्हिः। जहातेश्च क्त्वि। विभाषा छंदसि
सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीयच। दोदद्धोः। अचउप
सर्गात्तः। अपोभि। सःस्यार्द्धधातुके। तासस्त्योर्लोपः। रिच। हए
ति। यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः। सनिमीमाघुरभलभशकपत
पदामचइस्। आप्ज्ञप्यृधामीत्। दंभइच्च। मुचोकर्मकस्य
गुणोवा। अत्रलोपोभ्यासस्य ह्रस्वः हलादिःशेषः ३। शर्पूर्वाः
खयः। कुहोश्चुः। नकवतेर्यङि। कृषेश्छंदसि। दाधर्त्तिदर्धर्त्तिदर्द्ध
र्षिबोभूतुतेतिक्तेलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनि
क्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्म
र्मृज्यागनीगंतीतिच। उरत्। द्युतिस्वाप्योःसंप्रसारणं व्यथोलि

टि। दीर्घ इणः किति। अत आदेः। तस्मान्नुड् द्विहलः। अश्नोतेश्च। भवतेरः।
ससूवेति निगमे। निजां त्रयाणां गुणः श्लौ॥ भृञामित्। अर्तिपिपर्त्योश्च
बहुलं छन्दसि। सन्यतः। ओः पुयण्ज्यपरे। स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रव
तिप्लवतिच्यवतीनां वा। गुणो यङ्लुकोः। दीर्घोऽकितः। नीग्वंचुस्रंसुध्वंसुभ्रं
सुकसपतपदस्कंदाम्॥ नुगतोऽनुनासिकान्तस्य। जपजभदहदश
भंजपशां च। चरफलोश्च। उत्परस्यातः। ति च। रीगृदुपधस्य च। रु
ग्रिकौ च लुकि। ऋतश्च। सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे। दीर्घो लघोः। अ
त्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम्॥ विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः। ई च गणः। ५
लौपूर्वीडः पुः ज्ञोः पूपूर्वाः स्रवति सप्तदश्या॥ इति चतुर्थः पादः॥ सप्त
मोऽध्यायः समाप्तः॥ सर्वस्य द्वे। तस्य परमाम्रेडितम्। अनुदात्तं च। नि
त्यवीप्सयोः। परेर्वर्जने। प्रसमुपोदः पादपूरणे। उपर्यध्यधसः सा

अष्टा० ८१ अ०

मध्यो । वामा देशमंत्र्य नस्यास्त्रयाः संमतिः । केत पक्कुतस्तनमर्त्सनेषु । एवं
वकुव्रीहिवत् । अवर्धेच । कर्मधारयवक्कुत्तरेषु प्रकारेगुणवचनस्य ।
अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् । यथास्वे यथायथम् । द्वंद्वंरहस्य
मर्यादावचनव्युत्क्रमण यज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु । पदस्यपदा
त् । अनुदात्तं सर्वमपादादौ । आमंत्रितस्यच । युष्मदस्मदोः षष्ठीचतु
र्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ । २ वकुवचनस्यवस्नसौ । तेमयावेक
वचनस्य । त्वामौद्वितीयायाः । नचवाहाहैवयुक्ते । पश्यार्थैश्चा
नालोचने । सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा । तिङोगोत्रादीनि
कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । तिङ्ङतिङः । नलुट् । निपातैर्यद्यदिह
न्तकुविन्नेचेच्चणकच्चिद्यत्रयुक्तम् । नहप

त्यारंभे। सत्यंप्रश्ने। अंगाप्रातिलोम्ये। हिच। छंदस्यनेकमपिसाकां
क्षम्। यावद्यथाभ्याम्॥ पूजायांनानंतरम्। उपसर्गव्यपेतंच। तु
पश्यपश्यताहैः पूजायाम्। अहोच २ शेषेविभाषा। पुराचपरीप्सा
याम्। नन्वित्यनुज्ञैषणायाम्। किंक्रियाप्रश्नेनुपसर्गमप्रतिषि
द्धम्। लोपेविभाषा। एहिमन्येप्रहासेलृट्। जात्वपूर्वं। किंवृत्तंचचि
दुत्तरम्। आहोउताहोचानंतरम्। शेषेविभाषा। गत्यर्थलोटा
लृण्नचेत्कारकंसर्वान्यत्। लोट्च। विभाषितंसोपसर्गमनुत्तमम्
हंतच। आमएकांतरमामंत्रितमनंतिके। यद्धितुपरंछंदसि। चनचि
दिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः। चादिषुच। चवायोगेप्रथमा।
हेतिक्षियायाम्। २। अहेतिविनियोगेच। चाहलोपएवेत्यवधा
रणम्। चादिलोपेविभाषा। वैवावेतिचछंदसि। एकान्याभ्यांसम

धीभ्यामां यद्वृत्तान्नित्यम्। पूजानान्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः। स
गतिरपि तिङः। कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ। गतिर्गतौ। तिङि चोदा
त्तवति। आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्। नामन्त्रिते समानाधिक
रणे सामान्यवचनम्। विभाषितं विशेषवचने बहुवचनम्। ॥ स
58 र्वस्य बहुवचनस्य पाठे। अहेति च नुदपा॥ अथ मे प्रथमः। पूर्वत्रा
सिद्धं। नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति। नमुने। उदात्त
स्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य। एकादेश उदात्तेनोदात्तः। स्व
रितो वानुदात्ते पदादौ। नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य। न ङिसंबु
द्धयोः। मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः। झयः। संज्ञायाम्।
आसंदीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती। उदन्वानुदधौ
च। राजन्वान्सौराज्ये। छंदसीरः। अनो नुट्। नाड्यां। कृपो रो लः॥

उपसर्गस्यायतौ। ग्रसो यङि १ अचि विभाषा। परेश्च घांकयोः। संयोगां

तस्य लोपः। रात्सस्य। धि च। झलो झलि। ह्रस्वादंगात्। इट ईटि। स्कोः

संयोगाद्योरंते च। चोः कुः। हो ढः। दादेर्धातोर्घः। वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम्। न

हो धः। आहस्थः। व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजछशां षः

एकाचो बशो भष्झषंतस्य स्ध्वोः। दधस्तथोश्च। झलां जशोंते। झष

स्तथोर्धोधः। षढोः कः सि। रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः। सं

योगादेरातो धातोर्यण्वतः। ल्वादिभ्यः। ओदितश्च। क्षियो दीर्घात्

श्योस्पर्शे। अंचोनपादाने। दिवोविजिगीषायाम्। निर्वाणोवाते। शुषः

कः। पचो वः। क्षायो मः। प्रस्त्योन्यतरस्याम्॥ न ध्याख्यापृमू

र्छिमदाम्। वित्तो भोगप्रत्यययोः। भित्तं शकलम्। ऋणमाध

मर्ण्ये। नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छंदसि। क्वि

अष्टा न्यायस्यकुः नयोर्वा। मोनोधातोः। म्वोश्च। ससजुषोरुः। अवयाः श्वे
५९ तवाः पुरोडाश्च। अहन्। रोऽसुपि। अम्नरूधरवरित्युभयथाछं
श्री॰ दसि। भुवश्चमहाव्याहृतेः। वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहांदः॥५ तिप्यनस्तेः
59 सिपिधातोरुर्वा। दश्च। र्वोरुपधायादीर्घइकः। हलिच। उपधा
यांच। नभकुर्छुराम्। अदसोऽसेर्दादुदोमः ६ एतईद्बहुवचने। वा
क्यस्यटेः प्लुतउदात्तः। प्रत्यभिवादेऽशूद्रे। दूराद्धूतेच। हैहेप्रयो
गेहैहयोः। गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्यप्राचाम्। ओमभ्यादाने।
येयज्ञकर्मणि। प्रणवष्टेः। याज्यान्तः। ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडाव
हानामादेः॥ अग्नीत्प्रेषणेपरस्यच। विभाषापृष्टप्रतिवचनेहेः। ७
निगृह्यानुयोगेच। आम्रेडितंभर्त्सने। अङ्गयुक्तंतिङाकाङ्क्षम्। वि
चार्यमाणानाम्। पूर्वंतुभाषायाम्। प्रतिश्रवणेच। अनुदात्तंप्र श्नाव

गानाभिसृजितयोः ५ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने। उपरिस्वि
दासीदिति च। स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु॥
क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकांक्षम्॥ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः
प्लुतावैच॥ इदुतौ॥ एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ॥ हस्वा
तयोर्य्वावचि संहितायाम्॥ ६॥ पूर्वत्राचिषष्ठोनसतेन ३ त्रिपादित्य
ष्टौ॥ ॐ॥ अष्टमेऽध्याये तृतीयः॥ मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि। अत्रानुकः। नासि
पूर्वस्य तु वा। आतोऽटि नित्यम्॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः। स
मः सुटि। पुमः खय्यम्परे। नश्छव्यप्रशान्॥ उभयथर्क्षु। दीर्घा
दटि समानपादे। नॄन्पे। स्वतवान्पायौ। कानाम्रेडिते॥ ढो ढे लोपः
रो रि। खरवसानयोर्विसर्जनीयः। रो सुपि। भोभगोअघोअपूर्वस्य

अष्टा
८०
अ ३
60

योऽचि ॥ व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य। लोपः शाकल्यस्य।
ओतो गार्ग्यस्य। उञि च पदे। हलि सर्वेषाम्। मोऽनुस्वारः। नश्चापदा
न्तस्य झलि। मो राजि समः क्वौ। हे मपरे वा। नपरे नः। ङः सि धुट्। नश्च — ङ्णोः कुक्टुक् शरि॥
शि तुक्। ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम्। मय उञो वो वा। विस
र्जनीयस्य सः। शर्परे विसर्जनीयः। वा शरि। कुप्वोः ≍क≍पौ च। सो
ऽपदादौ। इणः षः। नमस्पुरसोर्गत्योः। २॥ इदुदुपधस्य चाप्रत्य
यस्य। तिरसोऽन्यतरस्याम्॥ द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे। इसुसोः सा
मर्थ्ये। नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य। अतः कृकमिकंसकुंभपात्रकुशा
कर्णीष्वनव्ययस्य। अधःशिरसी पदे। कस्कादिषु च। छंदसि वाऽप्रा
म्रेडितयोः। कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः। पंचम्याः परावध्य
र्थे। पातौ च बहुलम्॥ षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु ॥ ३३

यावा। अपदांतस्य मूर्द्धन्यः। सहेः साडः सः। इणकोः। नुम्विसर्ज्जनीयश
र्व्यवायेपि। आदेशप्रत्यययोः। शासिवसिघसीनां च ३॥ स्तौतिण्यो
रेव षण्यभ्यासात्। सः स्विदिस्वदिसहीनां च। प्राक्सितादड्व्यवाये
पि। स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य। उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तो
भतिस्थासेनयसेधसिचसंजस्वंजाम्। सदिरप्रतेः स्तंभेः।
अवाच्चालंबनाविदूर्ययोः। वेश्च स्वनो भोजने। परिनिविभ्यः सेवसि
तसयसिवुसहसुट्स्तुस्वंजाम्। सिवादीनां वाड्व्यवायेपि। अनुवि
पर्यभिनिभ्यः स्यंदतेरप्राणिषु। वेः स्कंदेरनिष्ठायां
परेश्च। परिस्कंदः प्राच्यभरतेषु। स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः। वेः
स्कभ्नातेर्नित्यम्। इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोंगात्। विभाषेटः। समा
सेंगुलेः संगः॥ ७ भीरोः स्थानम्॥ अग्रेः स्तुस्तोमसोमाः। ज्योतिरायु

अष्टा
६२
अ.61

षःस्तोमः।मातृपितृभ्यांस्वसा।मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम्।अभिनि
सस्तनःशब्दसंज्ञायाम्।उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः।सुविनिर्दु
र्भ्यःसुपिसूतिसमाः।निनदीभ्यांस्नातेःकौशले।सूत्रंप्रतिस्ना
तम्।कपिष्ठलोगोत्रे।प्रष्ठोग्रगामिनि।वृक्षासनयोर्विष्टरः।छं
दोनाम्निच।गवियुधिभ्यांस्थिरः।विकुशमिपरिभ्यःस्थलं।।
अंबाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशंक्वंगुमंजिपुंजिपरमे
बर्हिर्दिव्यग्निभ्यःस्थः।सुषामादिषुच।एतिसंज्ञायामगात्।नक्ष
त्राद्वा।ह्रस्वात्तादौतद्धिते।निस्तपतावनासेवने।युष्मतत
क्षुःष्वंतःपादम्।युजुष्येकेषाम्।स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि।पू
र्वपदात्।सुञः।सनोतेरनः।सहेःपृतनर्ताभ्यांच।नरपरसृपि
सृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम्।सात्पदाद्योः।सिचोयङि

सेधतेर्गतौ। प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च। सोढः॥ स्तम्भुसिवुसहां चङि॥ सुनोतेः
स्यसनोः॥ सदिस्वंज्योः परस्यालिटि। निविभ्योड्व्यवायेवाछन्दसि॥ सुम
नुवसोः। जिवेड्ढुपधस्तौतिणिप्योर्भीरो [illegible]॥ अष्टमे तृतीयः पादः।
तृतीयः॥ रषाभ्यान्नोणः समानपदे। अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि। पूर्वप
दात्संज्ञायामगः। वनं पुरगामिश्रकासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः॥
प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योसंज्ञायामपि॥ विभा
षौषधिवनस्पतिभ्यः। अह्नोदन्तात्। वाहनमाहितात्। पानं देशे। वा
भावकरणयोः। प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च। एकाजुत्तरपदे णः। कुम
ति च। उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य। हिनुमीना। आनि लोट्। नेर्गद
नदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशा
म्यति चिनोतिदेग्धिषु च। शेषे विभाषाकखादावषान्त उपदेशे। अ
नितेः। अन्तः। उभौ साभ्यासस्य। हन्तेरत्पूर्वस्य। वमोर्वा। अन्तरदेशे।

अष्टा०। ६२ ग्रं। 62

अयनं च। छंदस्यृदवग्रहात्। नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः। उपसर्गाद्बहुलं
कृत्यचः। णेर्विभाषा। हलश्चेजुपधात्। इजादेः सनुमः। वा निंसनिक्षनिं
दाम्। न भाभूपूकमिगमिप्यायिवेपाम्। षात्पदान्तात्। नशेः षान्तस्य। पदान्त
स्य। पदव्यवायेऽपि। क्षुभ्नादिषु च। स्तोः श्चुना श्चुः। ष्टुना ष्टुः। न पदान्ता
ट्टोरनाम्। तोः षि। शात्। यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा। अचो रहाभ्यां द्वे। अनचि च। अनुनासिके
नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य। शरोऽचि। त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य। सर्वत्र शा
कल्यस्य। दीर्घादाचार्याणाम्। झलां जश् झशि। अभ्यासे चर्च। खरि च।
वावसाने। अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः। अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः। वा पर
पदान्तस्य। तोर्लि। उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य। झयो होऽन्यतरस्याम्॥
शश्छोऽटि॥ हलो यमां यमि लोपः। झरो झरि सवर्णे॥ उदात्ताद
नुदात्तस्य स्वरितः। नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवाना
म्। अ अ इति॥ इति पाणिनीयेऽष्टाध्याय्याम्॥ अष्टमे चतुर्थः॥ अष्टमोऽध्या यः समाप्तः॥

त्रीणि सूत्रसहस्राणि तथा नव शतानि च। चतुर्नवति सूत्राणि पाणिनिः कृतवान्
स्वयम्॥ १॥ ३९९४

श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः॥